

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет історії, політології та національної безпеки
Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

ДУНАЙСЬКИЙ ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

**РЕФОРМУВАННЯ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ В
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1968-1969 РОКИ): ВИВЧЕННЯ
ТЕМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
КАЛІЩУК ОКСАНА МИКОЛАЇВНА,
доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №

Засідання кафедри всесвітньої історії

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Людмила СТРІЛЬЧУК

ЛУЦЬК–2024

АНОТАЦІЯ

Дунайський І. Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки): вивчення теми у шкільному курсі історії. На правах рукопису.

Актуальність теми реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 рр.) зумовлена необхідністю більш глибокого розуміння політичних процесів у Східній Європі під час Холодної війни, особливо на тлі Празької весни та подальшого вторгнення країн Варшавського договору. У цей період у Чехословаччині відбулися важливі спроби політичних реформ, спрямованих на лібералізацію та демократизацію режиму, що мали значний вплив на розвиток внутрішньої політики та суспільства. Дослідження цих подій є важливим для розкриття механізмів опору авторитаризму та їхнього впливу на загальноєвропейську політичну атмосферу.

Робота спрямована на аналіз ключових етапів реформування комуністичного режиму в Чехословаччині, дослідження причин невдачі цих реформ, а також виявлення їхнього впливу на подальший розвиток соціалістичних держав у Східній Європі. Дослідження заповнює прогалини в наукових знаннях про внутрішні і зовнішні фактори, які визначали долю реформаторських ініціатив у Чехословаччині, що робить дослідження актуальним як для істориків, так і для політологів.

Методика вивчення теми реформування комуністичного режиму в Чехословаччині у ЗЗСО передбачає використання комплексного підходу, що поєднує аналіз історичних джерел, документів, а також політичних і соціальних контекстів того часу. Важливим елементом є також робота з учнями над розвитком критичного мислення через аналіз причин та наслідків подій, які відбулися під час Празької весни та інтервенції країн Варшавського договору. Застосування мультимедійних засобів навчання та інтерактивних методів, як-от дебати і рольові ігри, дозволяє краще дослідити матеріал і розуміти складні політичні процеси того часу.

Перспективи подальшого дослідження включають більш детальний аналіз взаємодії між реформаторськими рухами в Чехословаччині та іншими країнами Східного блоку, а також оцінку впливу цих подій на міжнародні відносини того часу. Дослідження цієї проблеми сприятиме кращому розумінню механізмів реформування тоталітарних режимів і їхньої ролі у формуванні сучасної політичної системи Європи.

Ключові слова: комуністичний режим у Чехословаччині, Празька весна, реформи у Чехословаччині, операція «Дунай», методи навчання, сучасна історична освіта.

ABSTRACT

Dunayskyi I. Reforming the Communist Regime in Czechoslovakia (1968-1969). On the rights of the manuscript.

The relevance of the topic of reforming the communist regime in Czechoslovakia (1968-1969) is due to the need for a deeper understanding of political processes in Eastern Europe during the Cold War, especially against the background of the Prague Spring and the subsequent invasion of the Warsaw Pact countries. During this period, Czechoslovakia made important attempts at political reforms aimed at liberalizing and democratizing the regime, which had a significant impact on the development of domestic politics and society. The study of these events is important for revealing the mechanisms of resistance to authoritarianism and their impact on the pan-European political atmosphere.

The work is aimed at analyzing the key stages of reforming the communist regime in Czechoslovakia, investigating the reasons for the failure of these reforms, and identifying their impact on the further development of socialist states in Eastern Europe. The study fills in the gaps in scientific knowledge about the internal and external factors that determined the fate of reform initiatives in Czechoslovakia, making the research relevant to both historians and political scientists.

The methodology for studying the topic of the reform of the communist regime in Czechoslovakia in secondary schools involves a comprehensive approach that combines the analysis of historical sources, documents, as well as the political and social contexts of the time. An important element is also working with students to develop critical thinking through the analysis of the causes and consequences of the events that took place during the Prague Spring and the intervention of the Warsaw Pact countries. The use of multimedia teaching tools and interactive methods, such as debates and role-playing games, allows for a better exploration of the material and a deeper understanding of the complex political processes of that time.

Prospects for further research include a more detailed analysis of the interaction between the reform movements in Czechoslovakia and other Eastern Bloc

countries, as well as an assessment of the impact of these events on international relations at the time. The study of this problem will contribute to a better understanding of the mechanisms of reforming totalitarian regimes and their role in shaping the modern political system of Europe.

Keywords: communist regime in Czechoslovakia, Prague Spring, reforms in Czechoslovakia, Operation Danube, teaching methods, modern historical education.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	10
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ	10
1.1. Стан наукової розробки теми.	10
1.2. Джерельна база дослідження	15
1.3. Методологія дослідження.	19
РОЗДІЛ 2	23
ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ РЕФОРМ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СУСПІЛЬНІ ЧИННИКИ	23
2.1. Економічні та соціальні проблеми Чехословаччини 1960-х рр.	23
2.2. Діяльність Александра Дубчека у плані реформування політичної системи Чехословаччини.	28
2.3. Внутрішньо партійна боротьба та суспільні заколоти як одна з передумов початку реформ.....	34
РОЗДІЛ 3	41
ПРАЗЬКА ВЕСНА: МІЖНАРОДНИЙ РЕЗОНАНС ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ	41
3.1. Особливості ставлення та підтримки населення Чехословаччини до реформ «Празької весни».....	41
3.2. Міжнародна суспільна та політична реакція на події у Чехословаччині.	45
3.3. Операція «Дунай» як запобіжний захід СРСР з метою припинення реформ Празької весни.	51
РОЗДІЛ 4	58
МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ТЕМИ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 11 КЛАСІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	58
4.1. Особливості сучасної системи історичної освіти: аналіз навчально-методичного комплексу із всесвітньої історії 11 класу.	58
4.2. Рекомендації щодо розробки методичних матеріалів під час вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» на уроках всесвітньої історії у 11 класі ЗЗСО.	64
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Навчання історії в школі є важливим процесом, що включає передачу знань про минуле, розвиток критичного мислення і аналізу, а також формування громадянської свідомості і національної ідентичності, що в результаті забезпечує учням розуміння ключових історичних подій і процесів, навчає їх працювати з джерелами інформації, оцінювати їхню достовірність та розуміти вплив минулого на сучасність.

Актуальність теми. Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 рр.) є важливим для розуміння політичного життя країн Центрально-Східної Європи та впливу цих змін на геополітику. «Празька весна» стала знаковою подією у боротьбі за демократичні перетворення, демонструючи прагнення суспільства до свободи і реформ. Аналіз цієї теми допомагає усвідомити механізми зовнішнього втручання та реакції на нього, а також вплив соціальних і політичних змін на внутрішні та міжнародні процеси. Зокрема, вивчення цього періоду забезпечує підґрунтя для розуміння сучасної політичної ситуації в Центрально-Східній Європі та розвиває критичне мислення у дослідників.

Сучасна російсько-українська війна актуалізує звернення до цієї теми. Адже, як свого часу Москва побачила пряму загрозу для всього, чим був СРСР, так і справжньою причиною повномасштабного вторгнення РФ в Україну експерти називають обраний Києвом курс на євроатлантичну інтеграцію і вільне суспільство, що контрастує з суттю путінської Росії.

Метою дослідження є аналіз процесу реформування комуністичного режиму у Чехословаччині (1968-1969 рр.) та дослідження особливостей вивчення цієї теми на уроках історії у 11 класі ЗЗСО.

Завдання даного дослідження обумовлені його метою. Серед них можна виокремити наступні:

- проаналізувати стан наукової розробки досліджуваної теми;
- дослідити джерельну базу дослідження;

- продемонструвати методологію досліджуваної проблеми;
- визначити економічні та соціальні проблеми Чехословаччини у 1960-х рр.;
- охарактеризувати діяльність А. Дубчека у політичному реформуванні тогочасної Чехословаччини;
- виявити вплив особливості ставлення населення Чехословаччини до реформ «Празької весни»;
- охарактеризувати міжнародну суспільно-політичну реакцію на події у Чехословаччині;
- проаналізувати операцію «Дунай» як запобіжний захід СРСР з метою припинення реформ «Празької весни»;
- охарактеризувати методи, методичні прийоми та засоби вивчення реформування у комуністичній Чехословаччині у шкільному курсі історії.

Об'єктом дослідження є практики комуністичного тоталітарного режиму на прикладі Чехословаччини та їх вивчення в школі.

Предметом дослідження – особливості вивчення проблеми реформування комуністичного режиму у Чехословаччині (1968-1969 рр.) на уроках всесвітньої історії у 11 класі.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі та систематизації теоретичного матеріалу з питань реформування комуністичного режиму у Чехословаччині (1968-1969 рр.), та розробці методів, методичних прийомів та засобів вивчення теми «Спроби модернізації суспільно-політичного устрою та радянська/советська інтервенція в Чехословаччину» у шкільному курсі всесвітньої історії для 11 класу.

Практичне значення отриманих результатів. Дослідження реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 рр.) має важливе практичне значення, оскільки дозволяє краще зрозуміти динаміку політичних змін та опору в авторитарних режимах. Вивчення цього періоду допомагає аналізувати вплив міжнародної політики на внутрішні процеси в

країнах, що є актуальним для розуміння сучасних міжнародних відносин. Матеріали дипломної роботи рекомендуються до використання вчителями історії при підготовці методичних та навчальних матеріалів для уроків всесвітньої історії у 11 класі закладів загальної середньої освіти.

Апробація результатів та публікацій. Тему дослідження було апробовано на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Modern Generation: current problems, experience, development prospects» (Севілья (Іспанія), 12-15 листопада 2024 р.). За результатами дослідження опубліковано 2 тез:

1. Дунайський І. Діяльність Александра Дубчека у плані реформування політичної системи Чехословаччини. *The 11th International scientific and practical conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects»* (November 12 – 15, 2024) Seville, Spain. International Science Group. 2024. С. 160–163.

2. Дунайський І. Особливості сучасної системи історичної освіти у 11 класі. *The 11th International scientific and practical conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects»* (November 12 – 15, 2024) Seville, Spain. International Science Group. 2024. С. 256–259.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить – 93 сторінки, список використаних джерел нараховує – 64 найменування.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ

1.1. Стан наукової розробки теми.

Працька весна, як відомо, стала одним з найвизначніших епізодів у боротьбі за лібералізацію та демократизацію соціалістичного блоку, що вплинуло на подальший розвиток країн Центрально-Східної Європи. Тема реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки) викликає постійний інтерес дослідників. Наукові дослідження у цій галузі зосереджені на вивченні політичних реформ, суспільних настроїв, ролі ключових політичних фігур, а також реакції міжнародної спільноти на події в Чехословаччині. Особлива увага приділяється аналізу документів, спогадів учасників подій та різноманітних джерел, що дозволяє отримати багатогранне уявлення про цей період.

Стаття С. Віруцької «Вплив чехословацьких подій 1968 року на суспільні настрої країн Центральної та Південно-Східної Європи»¹ досліджує вплив подій 1968 року в Чехословаччині на суспільні настрої країн Центральної та Південно-Східної Європи. Аналізуючи реакції на Працьку весну в Польщі, Угорщині, Румунії, Югославії та інших країнах, авторка висвітлює різноманітні фактори: політичні реакції, масові рухи та культурні зміни. Події в Чехословаччині стали каталізатором для багатьох реформістських ідей і дисидентських рухів у регіоні, сприяючи змінам у політичній свідомості та спротиву до радянського впливу. Особлива увага приділяється аналізу документальних джерел та спогадів учасників подій, що дозволяє глибше зрозуміти регіональні особливості суспільної реакції. Висновки статті підкреслюють важливість чехословацьких подій як чинника, що сприяв

---

¹ Віруцька С. Вплив чехословацьких подій 1968 року на суспільні настрої країн Центральної та Південно-Східної Європи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 70–83. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4bd1ee05-d4fe-400e-9d0f-58e823b82bc7>.

подальшому розвитку демократичних процесів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

У ще одній статті С. Віруцької «Міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 року»² досліджено міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 року, відомої як Празька весна, де авторка зосереджується на реакціях і діях основних світових гравців. Дослідниця аналізує політику Радянського Союзу, який організував військове вторгнення до Чехословаччини для придушення реформістського руху. Особлива увага приділяється реакціям західних країн, зокрема США та членів НАТО, які засудили вторгнення, але утримувалися від прямого втручання. У статті також розглядаються позиції інших країн Варшавського договору, які підтримали радянську інтервенцію, а також більш нейтральні позиції Румунії та Югославії. Криза в Чехословаччині у цій роботі розглядається як ключовий момент Холодної війни, який вплинув на подальші відносини між Сходом і Заходом та зміцнив опозиційні рухи в Східній Європі.

Стаття І. Десятничука «Особливості реформування політичної системи Чехословаччини наприкінці 60-х рр. ХХ ст.: теорія та практика»³ досліджує особливості реформування політичної системи Чехословаччини наприкінці 60-х років ХХ століття, зосереджуючись на теорії та практиці цього процесу. Автори аналізують реформаторську програму Александра Дубчека, відому як «Празька весна», яка передбачала лібералізацію політичного режиму, впровадження елементів ринкової економіки та розширення громадянських свобод. У статті розглядаються конкретні заходи: скасування цензури, децентралізація влади, легалізація опозиційних партій та організацій. Також аналізується реакція

---

² Віруцька С. Міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2011. Вип. 17. С. 359–368. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoai_2011_17_33.pdf.

³ Десятничук І. Особливості реформування політичної системи Чехословаччини наприкінці 60-х рр. ХХ ст.: теорія та практика. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2012. Вип. 23. С. 454–466. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2012_23_46.pdf.

радянського керівництва на ці реформи, що призвела до військової інтервенції Варшавського договору у серпні 1968 року. Особлива увага приділяється впливу цих подій на подальший розвиток політичної ситуації в Чехословаччині та інших країнах соціалістичного табору. Стаття надає комплексний огляд теоретичних підходів до реформування та їхньої реалізації на практиці, висвітлюючи як досягнення, так і невдачі реформістського руху.

В. Дмитрук у роботі «Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині»⁴ аналізує реакцію українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині, зокрема, на Празьку весну та радянське вторгнення в Чехословаччину. Автор досліджує, як українські медіа, інтелігенція та громадські діячі сприймали спроби реформування політичної системи в Чехословаччині та його придушення військовою інтервенцією Варшавського договору. Особлива увага приділяється сутності цієї реакції у рамках українського національного та соціально-політичного життя того часу, а також впливу подій в Чехословаччині на антирадянські настрої та рухи в Україні. Стаття висвітлює, як ці події відображалися в українських публіцистичних матеріалах, дисидентських творах і як вони вплинули на формування політичної свідомості в Україні. Аналіз включає як підтримку чехословацьких реформаторів, так і критику радянської агресії, підкреслюючи взаємозв'язок між подіями в Чехословаччині та ситуацією в Україні.

Стаття «Громадсько-політичні організації Чехословаччини у контексті боротьби за вибір моделі суспільного поступу (40-80-і рр. XX ст.)»⁵ авторства М. Журби досліджує роль громадсько-політичних організацій Чехословаччини

---

⁴ Дмитрук В. Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 84–105. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Mzu_2018_27_7.

⁵ Журба М. Громадсько-політичні організації Чехословаччини у контексті боротьби за вибір моделі суспільного поступу (40-80-і рр. XX ст.). *Вісник аграрної історії*. 2015. № 11-12. С. 198–212. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18242/Zhurba.pdf?sequence=1>.

в боротьбі за вибір моделі суспільного поступу в період з 1940-х по 1980-і роки ХХ століття. Автор аналізує вплив основних політичних рухів та організацій, таких як Комуністична партія Чехословаччини, опозиційні групи, демократичні рухи і інтелектуальні кола, на формування та реалізацію різних концепцій суспільного розвитку. Особлива увага приділяється Празькій весні 1968 року як ключовому моменту в боротьбі за соціально-політичні реформи і протистоянні радянському впливу. Стаття також розглядає, як ці організації впливали на формування політичної культури та суспільних настроїв в Чехословаччині, і як їх діяльність сприяла або гальмувала поступ до демократизації. Матеріали статті включають розгляд стратегій і тактик, які використовувалися в боротьбі за вибір моделі суспільного поступу, і вплив цих подій на подальший розвиток чехословацького суспільства.

Стаття О. Субот «Процес трансформації державно-партійного апарату Чехословаччини у 1953 – 1968 рр. та участь у ньому А. Новотного»⁶ присвячена дослідженню розвитку Чехословаччини від смерті К. Готвальда до Празької весни. Робота містить короткий аналіз реабілітаційних процесів, що розпочалися в умовах «відлиги» в СРСР, а також вивчає причини повільних змін в ідеології та практиці чехословацького комунізму того періоду. Розглядається вплив Радянського Союзу на політичне та соціокультурне життя Чехословаччини, а також на перебіг подій у державно-партійному апараті. Окрему увагу приділено характеристиці першого секретаря ЦК КПЧ і з 1957 року президента ЧСР А. Новотного, а також аналізу його впливу на політичні процеси в країні. Досліджуються прояви політичної кризи в Чехословаччині, яка призвела до спроби лібералізації суспільного життя у 1968 році.

---

⁶ Субот О. Процес трансформації державно-партійного апарату Чехословаччини у 1953 – 1968 рр. та участь у ньому А. Новотного. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 27. С. 176–182. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2016_27_43.pdf.

П. Федорчак та Т. Федорчак у спільному науковому доробку на тему «Празька весна: передумови, міжнародний резонанс та наслідки»⁷ зазначають, що боротьба за демократизацію чехословацького суспільства значно загострилася весною 1968 року, що призвело до подій, відомих як Празька весна. У цьому році прогресивні сили здійснили спробу радикально реформувати політичну систему країни. Однак, ряд опублікованих праць оцінює ці події через призму тоталітарних підходів, стверджуючи, що зовнішня імперіалістична реакція намагалася захопити владу в Чехословаччині, що нібито змусило Радянський Союз і інші соціалістичні країни вжити крайні заходи, включаючи введення військ. Зокрема, таке трактування представлено в книгах «До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців», «Історія південних і західних слов'ян». Однак останні дослідження і документи пропонують об'єктивнішу оцінку подій Празької весни. Завдання цієї статті – глибше розглянути заходи, вжиті чехословацькими реформаторами для подолання кризи самостійно, а також негативні наслідки окупації Чехословацької Республіки військами країн ОВД. Документи і численні факти підтверджують, що виникнення Празької весни було закономірним явищем, обумовленим кризовими явищами в економіці і погіршенням соціального становища населення, що стало наслідком командно-адміністративної системи та порушення демократичних принципів в управлінні державою.

Отже, історіографія досліджуваної теми демонструє значний прогрес у розумінні цього важливого періоду історії. Вивчення досліджень підтверджує, що «Празька весна» була закономірним наслідком глибоких соціально-економічних та політичних криз, що накопичилися в Чехословацькій Республіці. Підходи до аналізу цього періоду стали більш комплексними і різноманітними, зокрема, визнано важливість внутрішніх реформаторських

---

⁷ Федорчак П., Федорчак Т. Празька весна: передумови, міжнародний резонанс та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету*. 2012. Вип. 22. С. 76–82. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Ist_2012_22_10.pdf.

спроб, а також вплив зовнішніх чинників, включаючи радянське втручання. Сучасні дослідження зосереджують увагу на внутрішньому прагненні чехословацького суспільства до демократизації та проблемах, що виникли внаслідок радянської інтервенції. Останні наукові праці також відзначають важливість розгляду соціальних та економічних наслідків реформ для кращого розуміння їхнього впливу на подальший розвиток Чехословаччини. Загалом, дослідження підтверджують складність і багатогранність подій цього періоду, що вимагає поглибленого і всебічного аналізу цієї проблеми.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження теми реформування комуністичного режиму в Чехословаччині в 1968-1969 роках є ключовою для розуміння та аналізу цього важливого історичного періоду. Джерельна база включає різноманітні види джерел, що допомагають відновити картину подій, що відбувалися в Чехословаччині під час Празької весни і після неї. До основних джерел відносяться офіційні документи, що відображають внутрішню і зовнішню політику комуністичного уряду, а також документи Радянського Союзу та країн Варшавського договору, які відображають позицію цих країн щодо чехословацьких подій. Важливу роль відіграють також джерела особового походження (мемуари та спогади учасників подій), періодична преса (журналістські матеріали і публіцистика того часу), що дозволяють краще зрозуміти суспільні настрої та реакцію громадськості. Дослідження цієї теми вимагає комплексного підходу до аналізу різних джерел для отримання повного уявлення про складність і багатогранність подій реформування комуністичного режиму в Чехословаччині.

Джерельну базу дипломної роботи можна умовно поділити на дві групи: джерела, що стосуються проблеми реформування комуністичного режиму у Чехословаччині у 1968-1969 рр. та навчально-методичні матеріали із вивчення цієї теми на уроках історії у ЗЗСО.

До першої групи джерел належать документальні матеріали, які так чи інакше розкривають різні погляди сучасників на події у Чехословаччині.

Збірник «До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців»⁸ представляє собою важливий ресурс для дослідження подій, що відбувалися в Чехословаччині під час Празької весни 1968 року. У цьому виданні зібрані ключові документи, свідчення з перших вуст, а також статті преси, що ілюструють різні аспекти політичної кризи і спроб реформування комуністичного режиму. Автори збірника зосереджують увагу на реальних фактах і подіях, що стали основою для розуміння глибинних процесів в Чехословаччині в цей період. Зокрема, представлено офіційні документи урядів Чехословаччини та країн Варшавського договору, а також публікації, які висвітлюють суспільні настрої та реакції на події того часу. Цей збірник є важливим джерелом для істориків та дослідників, які прагнуть глибше зрозуміти сутність і вплив Празької весни на політичний вимір Чехословаччини та міжнародні відносини загалом.

Важливим слід уважати ще один збірник документів, присвячений подіям «Празької весни», у якому серед іншого вміщені такі цінні джерелами як, наприклад, стенограми нарад у Варшаві⁹, які є підставовими для оцінки поглядів політичних лідерів на тодішні події у Чехословаччині та розуміння тогочасних міжнародних відносин.

«Літопис спротиву цивільного населення проти окупантів»¹⁰, опублікований Мирославом Пучіком, є цінним джерелом, яке детально документує акти опору та боротьби цивільних осіб проти окупації. У цьому літописі зібрані свідчення про організацію і форми спротиву, включаючи

---

⁸ До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців. Випуск перший. Прес-група Радянських журналістів. Київ, 1968. 175 с.

⁹ Стенограмма совещания в Варшаве руководителей ЦК БКП, ЦКВСРП, ЦК КПСС, ЦК ПОРП и ЦК СЕПГ. 14-15 июля 1968 г. Варшава. №28. «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы. 2010. С. 109–154.

¹⁰ Dalekopis dokumentujúci odpor občianskej verejnosti proti okupantom, 22. Augusta 1968. Pučík M. Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999. S.162.

масові протести, підпільну діяльність і інші форми невідомого опору. Документ надає детальний опис подій, що відбувалися в умовах окупаційного режиму, а також висвітлює соціальні та політичні аспекти боротьби місцевого населення. До того ж, джерело відображає реальні умови життя під окупацією та дух спротиву серед населення.

Цінними для дослідження виявилися спогади політичних лідерів, які дозволили реконструювати їх погляди на тодішні події. Праця Александра Дубчека «Життя і час»¹¹ є важливою для аналізу подій, що відбувалися в Чехословаччині під час Празької весни 1968 року. Автор, який був ключовою фігурою реформаторського руху, детально описав свій особистий досвід і політичні рішення, що вплинули на хід чехословацької історії. А. Дубчек поділився роздумами про складнощі процесу демократизації, опір консервативних сил, а також про реакцію Радянського Союзу і країн Варшавського договору. Особлива увага приділяється періоду окупації і спробам відновлення реформ в умовах міжнародного тиску. Книга є цінним джерелом для розуміння не тільки політичних, але й особистих мотивів, що стояли за подіями 1968 року.

Другу групу джерел складають навчально-методичні матеріали, що дали змогу оцінити рівень викладу досліджуваної теми у шкільному курсі історії.

Навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи»¹² для закладів загальної середньої освіти забезпечує всебічне охоплення історичних подій і процесів як в Україні, так і в глобальному контексті. Програма розроблена з урахуванням вікових особливостей учнів і має на меті сформувати у них системне розуміння історії через інтеграцію національних і світових факторів. Програма включає основні історичні віхи, ключові події та фігури, а також забезпечує розвиток критичного мислення та аналізу історичних джерел.

---

¹¹ Alexader Dubcek. Zivot a doba / Jan Uher. 1 vyd. Zilina: Oriens, 1999. 85 s.

¹² Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

Основна увага зосереджена на взаємозв'язку між історичними процесами в Україні та світі, що допомагає учням краще розуміти сучасні глобальні тенденції. Навчальні матеріали передбачають використання сучасних методик та інструментів, що сприяють активному залученню учнів до навчального процесу.

Аналіз навчально-методичного комплексу з всесвітньої історії для 11 класу вимагав ретельного вивчення підручників різних авторів, зокрема, І. Щупака, П. Полянського, О. Гісема та О. Мартинюк. Підручник І. Щупака¹³ вирізняється багатством візуальних матеріалів: фотографій, карт та графіків, що значно полегшують сприйняття складної історичної інформації та допомагають учням. П. Полянський у своєму підручнику¹⁴ використовує інноваційні технології, зокрема, QR-коди, які надають доступ до відеоматеріалів та додаткових ресурсів, що урізноманітнює навчальний процес і робить його більш інтерактивним. О. Гісем і О. . Pučík, *Rok 1968 a armada na Slovensk* Мартинюк¹⁵ в своїх підручниках зосереджують увагу на використанні термінологічних словників, ліній часу та графіків, що сприяє глибшому розумінню хронології подій і важливих термінів, що є актуальним для систематизації знань та формування навичок аналізу історичних процесів.

Загалом такий широкий вибір підручників формує різноманітний спектр підходів до викладання всесвітньої історії, де кожен автор вносить свої інновації, що відповідають сучасним освітнім стандартам. У підсумку це дозволяє не лише охопити основні віхи історії, але й забезпечити глибоке

---

¹³ Щупак І. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : УОБЦ «Оріон», 2019. 256 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/11-klas/5-vsесvtnya-storya-11-klas/vsesvtnya-storya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-11-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti--shchupak--ya/>.

¹⁴ Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Грамота, 2019. 256 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas-2019/05-vsесvitnya-istoriya-11-klas/gramota-vsесvit-history-11kl-sait.pdf>

¹⁵ Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 224 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas-2019/05-vsесvitnya-istoriya-11-klas/vsesvitnia-istoriia-riven-standartu-pidruchnyk-dlia-11-klasu-zzso-o-v-gisem-o-o-martyniuk.pdf>.

розуміння глобальних процесів і їх впливу на сучасний світ. Вибір зазначених підручників для аналізу є обґрунтованим, оскільки вони представляють сучасні підходи до навчання, що дозволяє провести всебічну оцінку навчально-методичних матеріалів.

Можна стверджувати, що дослідження джерельної бази реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років демонструє широкий спектр використаних матеріалів, що включають офіційні документи, мемуари, архівні матеріали та публікації того часу. Документальні джерела, зокрема, збірник «До подій у Чехословаччині» та архівні стенограми, надають унікальні свідчення про політичні та соціальні фактори Празької весни і її наслідків. Мемуари, зокрема, праця Александра Дубчека «Життя і час», додають особистісного виміру до розуміння подій через призму досвіду ключових фігур. Оцінка навчально-методичних матеріалів, наприклад, підручників з всесвітньої історії для 11 класу, демонструє різноманітність підходів до викладання цієї теми, що сприяє формуванню глибокого розуміння історичних процесів у студентів. А тому комплексний підхід до аналізу джерел забезпечує всебічне розуміння як історичного періоду, так і методології навчання цієї теми у ЗЗСО.

1.3. Методологія дослідження.

Наукове дослідження є цілеспрямованим процесом, метою якого є створення системи понять, законів і теорій. Основні характеристики наукового дослідження такі:

1. Цілеспрямованість – дослідження має чітко визначену мету і конкретні завдання, яких потрібно досягти.
2. Оригінальність і творчість – процес спрямований на виявлення нового, генерування інноваційних ідей і нового осмислення вже відомих питань.
3. Систематичність – як процес дослідження, так і його результати організовані в чітку систему.

4. Доказовість – результати дослідження обґрунтовуються чіткими доказами і аргументами.

Для успішного проведення наукового дослідження важливо мати чітке уявлення про загальний процес наукової роботи, методологію та конкретні методи дослідження. На початкових етапах освоєння наукової діяльності виникає чимало питань, переважно методологічного характеру. Часто не вистачає досвіду у застосуванні методів наукового пізнання, логічних принципів та нових технологій.

Наприклад, не можна ігнорувати факти лише через те, що їх важко пояснити або знайти їм практичне застосування. Зміст нових наукових досягнень не завжди очевидний для дослідника з самого початку. Нові наукові факти або навіть відкриття, чия значущість ще не повністю розкрита, можуть довго залишатися недооціненими і не застосовуватися на практиці.¹⁶

Методологія дослідження теми реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років є ключовою для розуміння складності та багатогранності цього історичного періоду. У процесі аналізу подій, які відбувалися під час Празької весни і після неї, важливо застосовувати багатопрофільний підхід, що дозволяє врахувати різні фактори і перспективи вивчення цієї теми у історичній галузі. Розглянемо більш детально наукові методи, які були використані при дослідженні означеної теми.

Системний метод дозволив комплексно і всебічно проаналізувати процеси реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років. Застосування системного підходу забезпечило всебічне розуміння того, як різні компоненти політичної, соціальної та економічної системи взаємодіяли та впливали на зміни. Системний метод дозволив вивчити, як окремі елементи, наприклад, керівництво КПЧ, суспільний тиск і міжнародна реакція, взаємодіяли, щоб вплинути на загальний процес реформування, що допомогло виявити причини та наслідки реформ, а також зрозуміти, як системні зміни

---

¹⁶ Зацерковний В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_1565_95822518.pdf.

вплинули на подальший розвиток Чехословаччини. Системний підхід також дав змогу виявити основні проблеми і протиріччя, що виникли в процесі реформ, і вивчити їхні наслідки для стабільності режиму.

Метод абстрагування використовувався для вивчення реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років шляхом відокремлення специфічних рис і характеристик процесу від загальної сутності історичного явища, що дозволило зосередитися на загальних тенденціях і закономірностях. Абстракція допомогла спростити складні політичні та соціальні явища, виділяючи ключові елементи реформ: внутрішні та зовнішні фактори впливу, ігноруючи менш важливі деталі. Абстрагування дозволило створити теоретичні моделі і концепції, які пояснюють динаміку змін та їх наслідки на загальному рівні. За допомогою цього методу можна було зосередитися на спільних принципах і механізмах, що діяли в процесі реформ, і зрозуміти їхній вплив на політичну стабільність та суспільні структури.

Метод аналітико-синтетичної обробки інформації використовувався для вивчення реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років шляхом систематичного розгляду та обробки великого обсягу інформації з різних джерел. Спочатку здійснювалася детальна аналітика, яка включала розподіл інформації на окремі складові частини: ключові події, персоналії, політичні рішення та соціальні наслідки реформ. На основі цієї аналітики здійснювався синтез, тобто інтеграція розрізнених даних у єдину картину, що дозволила виявити загальні тенденції, зв'язки і закономірності в процесі реформ. Синтетичний метод допоміг поєднати різні фактори змін, як-от внутрішня політика, міжнародний вплив та суспільна реакція, для отримання комплексного розуміння впливу реформ на Чехословаччину. Завдяки цьому методу стало можливим створити цілісну концепцію і оцінити довгострокові наслідки реформ на політичну і соціальну структуру країни.

Історичний метод дослідження використовувався для глибокого аналізу реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років шляхом хронологічного відстеження подій та їх розвитку. Завдяки цьому

методу вдалося відтворити хронограму подій, вивчаючи соціально-політичний фон і міжнародні відносини, що вплинули на ситуацію. Історичний метод також дозволив встановити причинно-наслідкові зв'язки між реформами та їх результатами, оцінити вплив реформаторських ініціатив і реакцію на них. Аналіз різних історичних джерел забезпечив об'єктивність і достовірність інформації, допоміг уникнути односторонніх оцінок і з'ясувати комплексність процесу реформування.

Отож, при дослідженні реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років використані наукові методи надали можливість всебічно і глибоко проаналізувати цей складний історичний процес. Системний метод дозволив розглянути взаємодію різних елементів політичної, соціальної та економічної системи, що вплинули на реформування, а метод абстрагування допоміг виділити загальні тенденції та закономірності, спростивши складні явища. Метод аналітико-синтетичної обробки інформації забезпечив інтеграцію розрізнених даних в єдину картину, виявивши ключові тенденції та події. Історичний метод надав можливість хронологічно відстежити події та розкрити причинно-наслідкові зв'язки. В сукупності використані методи забезпечили комплексне розуміння реформ і їхнього впливу на подальший розвиток Чехословаччини.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ РЕФОРМ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СУСПІЛЬНІ ЧИННИКИ

2.1. Економічні та соціальні проблеми Чехословаччини 1960-х рр.

У кінці 1940-х років Чехословаччина стала частиною радянського блоку, а комуністична партія установила монополію на владу, перетворивши країну на так звану «народну демократію». Метою цієї еліти в 1948 році був тотальний контроль над суспільством та придушення будь-яких проявів незгоди. Хоча опозиція не виявила значного опору, наявність будь-якої загрози для режиму дозволяла комуністам активізувати репресії та політичні переслідування.

«Народна демократія» позірно зберігала її формальні ознаки, але демократія фактично зникла, а комуністична тоталітарна ідеологія стала державною. Будь-яка альтернатива розвитку була блокована, а тоталітарний режим змушував громадян жити для держави, а не для себе. Такий стан справ описував розвиток класового суспільства та поглинання будь-якої соціальної самостійності державою.¹⁷

Система репресій та політичного терору була спрямована на зведення суспільства до однорідного ідейно-політичного знаменника. Першими під репресії потрапили «старі» еліти, яких влада розглядала як адептів буржуазного ладу. Також була розпочата підготовка процесів проти «буржуазних націоналістів», «тітовців», «троцькістів», «правих опортуністів», «американо-сіоністів». Комуністичні партії (зокрема, КПЧ) здійснювали «чистки» у власних рядах, щоб позбутися інакомислення та покарати його носіїв.

Причиною налагодження репресивного механізму в Чехословаччині стала міжнародна та внутрішні ситуація, які сприяли цьому процесу. Економічні проблеми, зокрема після відмови від приватної власності після 1948 року,

---

¹⁷ José Ortega y Gasset *The Revolt of the Masses*. 1923. 192 p.

спричинили протистояння населення проти режиму. Крім того, погіршилися відносини між державою і церквою, що також впливало на посилення репресій.¹⁸

Прихована «критична маса» недовіри та ворожості до нової влади почала проявлятися виразніше на початку 50-х років. Це спричинило побоювання у комуністичній еліті, що скинуті політичні сили зможуть стати реальною опозицією та загрозою для нової влади. Ця перспектива спонукала владу вживати «класичних» методів ліквідації проявів невдоволення та інакомислення шляхом пропаганди і політичного терору.

Теорія загострення класової боротьби проникла в керівництво КПЧ, що призвело до деформації їхнього уявлення про суспільство та проблеми, пов'язані з ним. У політиці та праві почали впроваджувати «класовий підхід», використовуючи пропагандистські засоби для пояснення економічних труднощів та ідентифікування «класових ворогів». Це відобразилося в масових репресіях, щоб придушити опозиційні думки та недопустити висловлення невдоволення.

Зведення до єдиної моделі соціалістичного суспільства та держави призводило до імпорту радянських зразків з їхніми деформаціями, що спричинило диктатуру пролетаріату, антидемократичні дії та порушення законів. Партійні органи виносили смертні вироки, що засвідчувало беззаконня на вищому рівні.¹⁹

Після захоплення влади комуністи підпорядкували також і судову систему, розпочавши чистку серед суддів і знищивши залишки суддівської незалежності. Молоді кар'єристи поза конкурсом та без належної юридичної освіти потрапляли в судову систему та реалізовували політичне замовлення, виносячи жорсткі обвинувачення та рішення про позбавлення волі, ув'язнення

---

¹⁸ Londák M. Zmena ekonomického systému v Československu a na Slovensku po februári 1948/ Miroslav Londák. Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského DrSc. Bratislava: Historický ústav SAV, 2006. S. 115-130.

¹⁹ Popravení z politických důvodů souvisejících se změnou režimu v únoru 1948 – exponenti KSČ. URL: <http://web.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/popraveni/popprav/popksc.xls>

на довічний термін, а іноді навіть смертну кару. За вказівкою з Москви було запущено масові репресії, використовуючи для підпорядковані тоталітарному режиму органи.

Перший етап переслідувань, що тривав з 1948 до початку 1951 року, відбувався в рамках ідеї класової боротьби, коли нова влада намагалася ліквідувати залишки реакційних елементів та буржуазії. У цей період керівництво партії прийняло жорсткі заходи проти так званої «реакції» за вимогою СРСР, який на порозі «холодної війни» прагнув повністю радянлізувати східний блок. Ці масові репресії виходили безпосередньо від партійних органів, а судова система та держбезпека лише виконували їхні завдання. Навіть квоти були встановлені заздалегідь, визначаючи кількість осіб, які мають бути підсудними на різних процесах.²⁰

Скандал зі спробою вбивства трьох чехословацьких міністрів влітку 1947 р., а саме П. Зенкла, Я. Масарика та П. Дртіни, які виявили пекельні машини у своїх секретаріатах, має свої корені ще у періоді народної демократії. Слідство за цими фактами було завершено у травні 1948 р., і новий міністр юстиції А. Чепічка оголосив, що провокацію з убивством вчинили провідні діячі національно-соціалістичної партії, зокрема її генеральний секретар В. Країна. Однак кілька днів по тому, міністерство внутрішніх справ знайшло нового «винного» – колишнього міністра юстиції П. Дртіні, якого засудили до 15 років ув'язнення.

В. Країна, якого затримали за цією справою, був звільнений і незабаром емігрував з Чехословаччини. Однак справа Країни не закінчилася, і у вересні 1948 р. 22 особи були засуджені за участь у так званій «поліцейській розвідувальній мережі», яка діяла за вказівкою Заходу та займалася передачею секретної інформації англо-американським імперіалістам. Ці особи отримали тривалі терміни ув'язнення від 19 до 32 років. Також відбулися процеси з

---

²⁰ Emmert F. Průvodce českými dějinami. Brno: Clio, 2012, 320 s.

відгалуженнями цієї мережі в регіонах, що призвели до засудження кількох десятків осіб.²¹

У середині 60-х років у Чехословаччині була розроблена програма реформ під назвою «Принцип планування та вдосконалення системи управління», спрямована на перехід економіки до ринкових відносин. Основний акцент робився на механізмах ринкового контролю, таких як вільний вибір партнерів компаніями, торговий кредит, конкуренція та контрактне ціноутворення. Крім того, розглядалися нові механізми управління для підтримки цього перехідного процесу.²² Економічні перетворення, хоч і проводилися непослідовно, суттєво змінили політичне життя Чехословаччини. Групи прихильників реформ, таких як А. Дубчек, Ч. Цісарж, В. Славік, О. Чернік, Ю. Сморковський, та їх опоненти, включаючи А. Новотного, В. Біляка, Я. Штефана, Я. Ленарта, К. Фойтіка, сформувалися в лавах чехословацької комуністичної партії. Швидкі події розгорнулися у січні 1968 р., коли на пленумі ЦК КПЧ було звільнено з посади першого секретаря А. Новотного й обрано на його місце А. Дубчека. Рішення пленуму сприяло прискоренню реформ, що виявилось у «Плані дій», який було ухвалено за ініціативою А. Дубчека навесні 1968 р.²³

Програма реформ в Чехословаччині піднесла багато принципових питань щодо КПЧ і життя в країні. Відносини між різними партіями Національного фронту мали базуватися на принципах рівності та партнерства. Зокрема, було важливо прискорити економічні та політичні реформи, зокрема запровадження федеративної системи для забезпечення рівних прав і статусу для Словаччини та інших етнічних меншин. У 1968 р. в Чехословаччині почало активізуватися громадсько-політичне життя. Реформаторські сили утворили різноманітні організації: «Клуб активних безпартійних», «Клуб колишніх засуджених за

---

²¹ Kaplan K. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá Fronta 1993. 447 s.

²² Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (1943–1993 рр.). Київ : Хрещатик, 1993. 269 с.

²³ Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (1943–1993 рр.). Київ : Хрещатик, 1993. 269 с.

антидержавну діяльність» (К-231) та «Клуб незалежних письменників». Ці організації й групи, навіть серед молоді, закликали до швидкого впровадження реформ, проте їхні вимоги не мали антисоціалістичного характеру. Натомість, вони спрямовувалися на зміну тоталітарної системи на демократичну і на створення «соціалізму з людським обличчям». Ця реформа була названа чехословацькими журналістами «Празькою весною» (Дод. А).²⁴

«Празька весна» і спроби лідерів реформування стикалися зі спротивом не лише внутрішніх контр-реформаторів, а й радянської «ортодоксальної соціалістичної» ідеології та її союзників у межах РЕВ. Л. Брежнєв заявив, що чехословацькі реформатори відступили від соціалізму і намагалися перемогти його; вони пропонували модель соціалізму, яка відрізнялася від радянської.

Нове керівництво Чехословаччини вирішило залучити до політичного процесу різні верстви суспільства, що викликало підозру як в самій Чехословаччині, так і серед держав-учасниць Варшавського договору. Ці наміри також були критично оцінені у ПНР та Угорщині після подій 1956 р. Попри постійні зусилля комуністичної влади створити імідж національної злагоди, ці реформи розглядалися як спроби заміни сталінської моделі національної злагоди. У 1950-х роках президент А. Новотний активно втручався у політичні чистки і завжди протиставлявся політичній реінтеграції жертв тероризму, що також відображало неприйняття будь-яких реформ та зусиль послабити гіперцентралізовані та репресивні структури.

Дебати про культуру на початку 1960-х років порушили питання щодо монопольної влади компартії. Ідеологічна гегемонія захиталася під час конференції, присвяченої творчості Ф. Кафки. Чеські інтелектуали поставили під сумнів принципи соціалістичного реалізму, висловивши думку, що мистецтво повинно бути незалежним від політичних цінностей, які встановлює комуністична партія. Притча Кафки про бюрократичного монстра, який

---

²⁴ Приходько В.О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нового курсу внутрішньої та зовнішньої політики країни. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1999. 96 с.

загрожує безіменній владі, розглядалася як попередження щодо тоталітарних структур і визнання серйозної загрози ідеології.²⁵

Отож, у 1960-х роках Чехословаччина зіткнулася з численними економічними та соціальними проблемами, що призвели до значних змін у суспільстві та політиці. Економічна стагнація, викликана централізованим плануванням і низькою продуктивністю, створила умови для зростання незадоволення серед робітничого класу та інтелігенції. Соціальна нерівність і обмеженість громадянських свобод сприяли наростанню критики комуністичного режиму. Важливою подією стала і Празька весна 1968 року, яка була відповіддю на ці проблеми та спробою реформувати економіку та політичну систему. Врешті-решт, економічні труднощі та соціальні напруження продемонстрували неспроможність радянської моделі соціалізму, що призвело до подальших спроб реформ і остаточної трансформації країни в наступні десятиліття.

2.2. Діяльність Александра Дубчека у плані реформування політичної системи Чехословаччини.

Александр Дубчек (Дод. Б) – одна з найпарадоксальніших постатей ХХ століття. Народився у Чикаго, виріс у забутому словацькому селі, а до школи вперше пішов у Киргизстані. У 1938 р., у розпал сталінських репресій, 17-річний Дубчек разом із батьками переїхав з берегів Волги до Західної Європи. Він був словаком, який очолив Чехословаччину, де завжди домінували чехи. Спадковий робітник та комуніст, випускник Вищої партійної школи при ЦК КПРС, людина, яка провела третину свого життя у Радянському Союзі і яку Брежнев ласкаво називав «наш Саша». Але саме він став лідером демократичної мирної революції, спрямованої проти радянського панування. Дубчек мав найвищу владу в своїй країні менше року, проте назавжди вписав

---

²⁵ Червяченко В. Чехословаччина напередодні «Празької весни» 1968 р. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи*. 2023. С. 116–120. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/93010>.

своє ім'я в історію не лише Чехословаччини, а й усього світу. Після двадцятирічного забуття та ізоляції він знову повернувся на політичну арену, але загинув через кілька місяців після цього.²⁶

Александр Дубчек народився в Словаччині в 1921 році. З 1925 року протягом 13 років, його сім'я жила в Радянському Союзі. Повернувшись на батьківщину, працював слюсарем. Потім вступив до Комуністичної партії Чехословаччини, брав участь в антифашистському русі та Словацькому національному повстанні. До 1949 р. Дубчек продовжував працювати на заводі в Тренчині, а згодом став просуватися по партійній лінії, і водночас робив кар'єру в рядах Компартії, успішно поєднуючи навчання з керівництвом місцевими організаціями КПЧ в Тренчині та Банській Бистриці і засіданнями в Національних зборах у Празі. У 1951–1955 роках було навчання на юридичному факультеті Братиславського університету та вступ до Вищої партійної школи при ЦК КПРС у Москві, де він навчався з 1955 по 1958 роки²⁷. У період 1960–1968 років політична кар'єра А. Дубчека розвивалася надзвичайно бурхливо, він пройшов непростий і насичений подіями шлях від секретаря ЦК КПЧ з промисловості до члена президії ЦК Компартії Словаччини та депутата Федеральних зборів ЧССР.²⁸

Зокрема, на початку 60-х років ХХ століття майбутній перший секретар КПЧ входив до комісії з розслідування репресій та політичних злочинів 1951–1954 років і активно займався процесом реабілітації їхніх жертв. А. Дубчек працював з документами щодо сфальсифікованих звинувачень у «словацькому

---

²⁶ Підлуцький О. Александер Дубчек: партійний функціонер, який спробував дати соціалізму людське обличчя. *Дзеркало тижня*. 25 квітня 2008. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/aleksander_dubchek__partiyuiy_funktsioner,_yakiy_sprobuvav_dati_sot_sializmu_lyudske_oblichchya.html.

²⁷ Los Angeles Times Interview: Alexander Dubcek: The Former Czech Leader Surveys Another «Prague Spring». 1992. August 09. Garrett White. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-08-09-op-6367-story.html>

²⁸ Alexader Dubcek. *Zivot a doba* / Jan Uher. 1 vyd. Zilina: Oriens, 1999. 85 s.

буржуазному націоналізмі» відомих громадсько-політичних діячів (В. Клементиса, Г. Гусака, Л. Новомеського).²⁹

Наприкінці 1967 р. Чехословаччина перебувала у глибокій кризі. Постійні репресії, економічні проблеми та централізоване управління державою за радянськими зразками призвели до значного невдоволення громадян. Ідеологічний тиск у кращому випадку спричиняв пасивність працівників на фабриках, а в гіршому – студентські мітинги.

На чолі цієї стагнації стояв Антонін Новотний (Дод. В), представник старої комуністичної гвардії, який поєднував посади президента країни та першого секретаря ЦК КПЧ. Економічні проблеми та невдоволення інтелігенції у Чехословаччині доповнювалися місцевою специфікою – наростало невдоволення словацької частини держави. Словацьчина, яка в 1960-х роках демонструвала непогану економічну ефективність, у політичній площині залишалася підлеглою порівняно з чеською частиною країни.

У жовтні 1967 р. в Празі відбувалися урочистості з нагоди 50-річчя Жовтневої революції, а в Іспанському Палаці проходило пленарне засідання ЦК КПЧ. Зазвичай такі засідання радянського штибу проходили за заздалегідь визначеним сценарієм, демонструючи єдність та єдиностайність партії.

Проте на тлі суспільного напруження та невдоволення словаків, традиційний ритуал дав збій. Після виступу члена ЦК Александра Дубчека, який з одного боку говорив від імені «реформістського» крила партії і водночас як словак виступив за збільшення політичної ваги Словацьчини, президент і глава партії Антонін Новотний не витримав: «Ви виступаєте за вузько-національні інтереси!». Це звинувачення нагадало атмосферу репресій 1950-х років і термін «словацького буржуазного націоналізму», який став причиною репресій багатьох словацьких політиків протягом минулого десятиліття. Проте в другій половині 1960-х ситуація змінилася.

---

²⁹ Alexader Dubcek. Zivot a doba / Jan Uher. 1 vyd. Zilina: Oriens, 1999. 85 s.

Більшість у правлячій партії усвідомлювала необхідність реформ і розуміла, що подальший тиск на національне питання лише ускладнить ситуацію. Антонін Новотний цього не розумів. Перший секретар не усвідомлював, що навколо нього все тісніше збирається коло опозиціонерів, яким простіше було змістити першого секретаря партії, ніж знову ламати репресіями все суспільство.

Вимоги реформ звучали все частіше на різних партійних засіданнях, так само як і вимога до президента залишити посаду голови партії. Зосередження всієї влади в руках Новотного вбачалося першою перешкодою до змін. На бік реформаторів поступово переходила частина ЦК та інші харизматичні партійні лідери – Ота Шік, Йозеф Сморковський, Лубомір Штроугал. Переломний момент настав у перших днях нового 1968 р.³⁰

5 січня 1968 р., після відставки А. Новотного, першим секретарем ЦК Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) став Александр Дубчек. 12 січня Національний офіс оцінок ЦРУ США підготував «Спеціальний Меморандум» № 1-68 «Чехословаччина. Новий напрямок». Характерно, що уже на початку цього документа зазначалося, що «ця комуністична країна Європи стає менш комуністичною і більш європейською...» Обрання А. Дубчека керівником партії, можливо, не останнє. На його місце може бути обраний інший чоловік. Адже А. Дубчек не був лідером ліберальної коаліції в Президії ЦК КПЧ. Ім'я, яке найчастіше згадувалося як імовірного наступника А. Новотного, Олдржих Черник, який став 8 квітня 1968 р. главою чехословацького уряду.³¹

Невдовзі після пленуму цензура, яка всіх дратувала, зникла, і преса стала вільною. Державні ЗМІ почали писати і показувати все, без заборонених тем. Стихійно виникали об'єднання з політичними програмами, зокрема, Клуб

---

³⁰ Мокрик Р. Александер Дубчек: усміхнена людина зі Словаччини. Історична правда. 22 серпня 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/08/22/157996/>.

³¹ CIA Home. Library. Electronic Reading Room. Historical Collections. Czech Invasion. Intelligence Communications Estimates and Memos. Special Memorandum № 1-68-Czechoslovakia-a new direction. 12.01.68. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/2009-09-01.pdf>.

активних безпартійних та Клуб колишніх політв'язнів (К-231, де цифра означає статтю кримінального кодексу щодо політичних злочинів). З'явилися заводські збори та незалежні профспілки, офіційний комсомол розпався, і на його місці виник Союз факультетських страйкових комітетів. Відновилися академічні свободи та університетські сенати.

До травня стало зрозуміло, що керівну роль компартії слід скасувати – вже були подані заявки на перереєстрацію довоєнних «буржуазних» партій, зокрема соціал-демократичної. КПЧ намагалася зберегти контроль, ухваливши реформістську Програму дій, але суспільству цього було замало. На спроби Москви повернути Чехословаччину до старих порядків, видатні діячі культури в червні відповіли маніфестом «Дві тисячі слів», який підписали десятки тисяч громадян. Країну все більше тягнуло на Захід, до центру Європи. І якщо, як вважають соціологи, революція у фазі затвердіння завжди проявляється обмеженням особистих прав і громадянських свобод, то події в Чехословаччині, безперечно, були контрреволюцією.³²

Александр Дубчек, який ввів у загальнополітичний дискурс ідеологему «соціалізм з людським обличчям» («socialismus s ľudskou tvárou»), орієнтував свою діяльність як політичного і державного діяча на її втілення в життя. Слід зазначити, що існує кілька версій появи ідеологеми «соціалізм з людським обличчям». Її авторство приписується то Артуру Гедлі, автору книги «Влада з людським обличчям», то чехословацькому філософу Радовану Ріхті, від якого Дубчек нібито її почув, й іншим. Але найчастіше стверджується, що вперше дана ідеологема прозвучала у виступі лідера КПЧ 18 липня 1968 р., який закликав «проводити таку політику, щоб соціалізм не втратив своє людське обличчя».³³

Обрання Дубчека стало важливою подією в низці змін, що передували «Празькій весні». До цих змін належали розвінчання культу особи Сталіна на

³² Фімштейн Ю. Ковток свободи перед задухою. Як чехи пережили радянський тоталітаризм. *Radio Svoboda*. 6 січня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28959429.html>.

³³ Rudé právo. 1968.19.VII.

XX з'їзді КПРС у 1956 році, звільнення чехословацьких дисидентів на початку 1960-х і усвідомлення необхідності економічних реформ. Дубчек, який частину дитинства провів у СРСР, змінив на посаді консерватора Антоніна Новотного. Чехословаки відразу ж помітили різючу різницю між керівниками.

Його обіцянка побудувати «соціалізм із людським обличчям» теж знайшла підтримку серед громадськості. Хоча вона вже тоді засумнівалася у реалістичності цієї обіцянки. «Це було гарне гасло. Але на той момент я вже добре знала комуністів, тому не надавала особливого значення тому, що саме це може означати», – зізнавалася зірка чехословацької сцени Марта Кубішова.

Історик Ян Адабек вважає, що гасло Дубчека було «чудовим прикладом політичного маркетингу», адже кожен міг інтерпретувати його по-своєму: від комуністичної диктатури з людськими рисами до ліберальної демократії з елементами соціалізму.³⁴

Можна стверджувати, що Александр Дубчек став однією з найбільш парадоксальних постатей XX століття, очоливши Чехословаччину в період соціальних і політичних змін. Після довгих років життя у Радянському Союзі, він зумів втілити реформи, які значно зменшили цензуру та розширили політичні свободи в Чехословаччині. Його короткий термін перебування на посаді першого секретаря ЦК КПЧ ознаменувався спробами реформувати соціально-політичну систему та надати більше автономії Словаччині. Проте ці зусилля призвели до розгортання конфлікту з Москвою, що врешті-решт спричинило вторгнення військ Варшавського договору і завершило його реформаторську діяльність. Після двадцятирічного забуття та ізоляції Дубчек

---

³⁴ Віллоубі Я., Каневський Д. Незабутня «Працька весна». *DW*. 5 січня 2018. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0-%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D1%83%D0%B2-%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80-%D0%B4%D1%83%D0%B1%D1%87%D0%B5%D0%BA/a-42030877>.

повернувся на політичну арену, але помер через кілька місяців, залишивши по собі вагомий слід в історії Чехословаччини та міжнародних відносинах.

2.3. Внутрішньо партійна боротьба та суспільні заколоти як одна з передумов початку реформ.

Після Другої світової війни суспільне життя Чехословаччини визначалось монополією на владу Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), яка була встановлена після 1948 року, коли країна взяла курс на будівництво соціалізму. Незважаючи на нетривалий період сталінських деформацій, відбулася швидка деструкція всіх зв'язків та елементів громадянського суспільства, що спричинило відмову від основ власної політичної культури. Протягом кількох років соціальна, економічна та культурна структура чехословацького суспільства була штучно перебудована, що стало одним із головних джерел кризи кінця 60-х років.

Суттєві відмінності між рівнем життя в селі і місті, на чеських і словацьких землях, між привілейованими верствами і простими людьми, між економічно активними і соціально незахищеними, чоловіками і жінками, молодими і дорослими, доповнені ставленням людей до влади як до чогось далекого і чужого, абсурдною бюрократизацією всього суспільства, просуванням на найвищі посади некомпетентних пристосуванців і блокуванням цензурою будь-якої критики і альтернативних ідей, поступово призвели до суперечностей культурно-соціального і політичного характеру.

Коли тиск влади дещо послабився, чітко проявилася чеська історична традиція, яка схилялася до плюралістичного суспільства, тоді як тоталітарна система постала у вигляді чужорідної, невдало імпортованої на чехословацький національний ґрунт. За цих умов почалося формування блоку соціальних сил, зацікавлених у змінах.

Основою опозиції стала партійна інтелігенція. Режим не міг завадити процесу, коли її представники поступово оволодівали важливими науковими інституціями, культурними організаціями, школами, ЗМІ, значними

виробництвами та управлінськими структурами. Однак, більшість членів КПЧ не відповідали новим вимогам. Верхівка партії не скористалася жодним із шансів, наданих короткочасною хрущовською «відлигою», оскільки розхитування структури марксистсько-ленінської свідомості й далі сприймалось як небезпека для завоювань соціалізму.³⁵

Було б помилкою вважати, що комуністична влада не помічала існування прихованих і наочних конфліктів між нею та інтелектуалами, не усвідомлювала реальної загрози своїм позиціям у суспільстві – загрози, що ґрунтувалася на відчуженні та опозиційності, які зростали в середовищі інтелектуальної спільноти через погіршення економічної ситуації та стагнацію життєвого рівня. По мірі зростання розриву в рівні та якості життя між Чехословаччиною і Заходом, опозиційні настрої проникали і на найвищі суспільні щаблі.

Найпередбачливіша та прагматична частина партійної номенклатури розглядала «інтелектуальний чинник» як пріоритетний у своїй політиці. Для розв'язання конфлікту існувало два шляхи: звернення до звичних силових методів (що могло спровокувати самоініціювання ефективного політичного опозиційного руху) або навчання в опонентів і оновлення частково за їх рахунок задля адаптації у нових умовах. Так чи інакше, оскільки інших можливостей не існувало, конфлікт мав набути характеру гострої внутрішньопартійної боротьби.

Глибока моральна криза суспільства, що була результатом двадцятирічної монопольної влади тоталітарного режиму, представленого КПЧ, нагромадила чимало вибухонебезпечного матеріалу під її основи як партії ленінсько-сталінського зразка. Те, що компартія несе відповідальність за попередній період, було для багатьох членів КПЧ очевидним. У політичній сфері Перший секретар ЦК КПЧ Антонін Новотни найбільше переймався тим, як відвести від

---

³⁵ Десятничук І. Особливості реформування політичної системи Чехословаччини наприкінці 60-х рр. XX ст.: теорія та практика. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2012. Вип. 23. С. 454–466. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2012_23_46.pdf.

себе підозри щодо участі у політичних процесах 50-х років. З цією метою він оточив себе молодими кадрами, серед яких були Йозеф Колдер, Олдржіх Славік, Александр Дубчек, Йозеф Ленарт, Франтішек Цісарж, чиї погляди відбивали традиційний плюралізм чеської політичної культури.

Зокрема, після того, як у 1967 р. Комуністичну партію Словаччини (КПС) очолив Александр Дубчек, на порядку денному постало питання переоцінки діяльності та реабілітації так званих «словацьких буржуазних націоналістів» Ладислава Новомеського, Густава Гусака, Карола Шмідке та інших. Це викликало бурхливу реакцію Антоніна Новотного, котрий на зборах функціонерів КПС у Мартіні 25-27 серпня 1967 року звинуватив словацьку інтелігенцію та партійний актив у націоналізмі. Таким чином, персональні зміни в ЦК, президії та секретаріаті ЦК КПЧ означали лише можливість політичних змін, але не самі зміни.³⁶

На перший погляд, виявляється парадоксальним те, що неабияка гнучкість, яка допомогла Антоніну Новотному здобути найвищі державні пости у 1950-их рр., перетворившись на надмірну непослідовність, привела до його падіння на початку 1968 року. Пояснення цьому феномену дає відомий сучасний російський дослідник і журналіст Борис Травін, який доводить, що цьому сприяли як суб'єктивні чинники, пов'язані з особистими рисами чеського лідера, так і об'єктивні. Зокрема, він вважає, що А. Новотний виявився прагматиком, який зумів у максимально можливому ступені пристосувати комуністичну систему для задоволення своїх особистих потреб і потреб найближчого партійного оточення. Лідер чеських комуністів робив все можливе для політичного виживання системи. Звичайно, стати провідником реформаторських ідей можна тільки в тому випадку, якщо саме суспільство прагне до здійснення змін. А чехословацьке суспільство до цього дійсно прагнуло.

---

³⁶ Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968. část III: Změny ve společnosti; část IV: Struktura moci. Brno: Doplněk, 2002. 428 s.

Таким чином, для А. Новотного було більш прагматично не перешкоджати здійсненню неминучих змін, ніж, за прикладом Клемент Готвальда, розгортати черговий цикл репресій. Тому, хоч при режимі А. Новотного інтелігенція час від часу піддавалася переслідуванням, подібні кампанії виявлялися нетривалими. Все це якісним чином відрізнялося від радянської практики. Але, звичайно, того ступеня свободи, який забезпечував, наприклад, режим Яноша Кадара в Угорщині, у Чехословаччині за Новотного не було.

Тому у вирішальний момент, коли чеське суспільство потребувало негайних кардинальних змін, коли «плід» демократизації визрів остаточно, консервативна верхівка КПЧ на чолі з А. Новотним змушена була поступитися керівним місцем у партії й державі більш ліберальним комуністам – Александру Дубчеку, Олдржігу Черніку, Йозефу Колдеру, Отто Шіку та іншим, для яких демократизація суспільства вартувала більше, ніж збереження існуючої системи.³⁷

Особливу роль у формуванні антипартійної коаліції мали у громадсько-політичні організації, що стали певною мірою рушійною силою на шляху до підтримки свободи чеського народу у 1960-і роки.

Одними із перших, хто виступив на підтримку реформ 5 березня 1968 р., були західночеські журналісти. Вони висунули низку вимог, зокрема щодо ліквідації попередньої цензури і ухвалення закону про друк. У заяві, спрямованій до ЦК Спілки чехословацьких журналістів (СЧЖ), вони зазначили: «Відкидаємо владне політичне втручання у видання «Літературної газети». Вимагаємо від міністерства культури і інформації свободи отримання інформації, минаючи заводську цензуру підприємства «Шкода» та інших заводів». Ця заява була реакцією на загальновідоме втручання у діяльність

---

³⁷ Субот О. Процес трансформації державно-партійного апарату Чехословаччини у 1953 – 1968 рр. та участь у ньому А. Новотного. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 27. С. 176–182. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2016_27_43.pdf.

високопрофесійних прогресивних видань («Літературна газета», «Тварж»), а також на заборону генеральними директорами підприємства «Шкода» повністю інформувати журналістів про проблеми заводу, що фактично порушувало закон про друк.

Резолюція західно-чеських журналістів була однією з найрішучіших на той час і містила самокритичні елементи, як-от: «У минулому були перешкоди, які заважали нам виконувати суспільну функцію. Багато з вас долали ці перешкоди недостатньо відважно». Комітет авторської філії Союзу чехословацьких письменників у місті Пльзень відкрито висловив протест проти тиску з боку КПЧ на мистецтво.³⁸

Консолідація реформаторських сил і зростання підтримки їх у КПЧ та в суспільстві викликали природне занепокоєння керівництва Кремля. На засіданні Політичної консультативної ради (ПКР) країн Організації Варшавського договору (ОВД) 23 березня 1968 року в Дрездені відбувся відвертий тиск на чехословацьке керівництво. На початку травня 1968 р. під час візиту до Москви А. Дубчека празьких реформаторів розкритикували і пролунали на їх адресу погрози. 20 червня 1968 р. розпочалися маневри військ ОВД, що викликало хвилю обурення у населення Чехословаччини. Було організовано діяльність підпільних радіостанцій та випуск нелегальних газет, а населення висловлювало підтримку керівництву на чолі з А. Дубчеком і засуджувало інтервенцію через акції протесту. Під час стихійних виступів проти вторгнення загинули десятки людей. На підтримку реформ відбулися масові маніфестації студентів, присвячені 50-й річниці утворення ЧСР, які набули виразно антирадянського характеру. Акція самоспалення студента Карлового університету Я. Палаха на Вацлавській площі 16 січня 1969 р. викликала нову хвилю демонстрацій протесту. Перемога збірної ЧССР над збірою СРСР на чемпіонаті світу з хокею в березні спричинила нові масові антирадянські акції по всій країні.

---

³⁸ Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 роках. Нарис історії перехідного періоду / Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, Видавництво В. Падяка, 2000. 249 с.

Окупація Чехословаччини військами ОВД поставила крапку у спробах реформування соціалізму в країні. Нове керівництво партії на чолі з Г. Гусаком запропонувало «програму нормалізації становища в партії та суспільстві», що означало повернення до неосталіністських методів управління. Програма передбачала відновлення керівної ролі партії в суспільстві. Було вжито заходів для ізоляції О. Дубчека та його прихильників. Під приводом обміну партійних квитків у КПЧ було проведено «чистку», в результаті якої партія позбулася майже 500 тисяч «неблагонадійних» членів. Небажані «праві елементи» змушені були залишити громадські молодіжні та профспілкові організації. До літа 1969 р. повністю відновили цензуру. Після масових акцій протесту в річницю окупації 22 серпня Федеральні збори ухвалили надзвичайні закони для переслідування прибічників реформ та інших інакодумців. У грудні 1969 р. в Празі відбулася конференція діячів культури ЧССР, на якій було продовжено тиск з боку режиму на непримиренні чеські творчі спілки. Кожного четвертого професора вищих навчальних закладів звільнили. З різних структур АН ЧССР було звільнено 1,2 тисячі наукових працівників та закрито п'ять інститутів. Судових переслідувань зазнали письменники Л. Вацулик, В. Гавел, П. Кугут, журналісти Й. Гохман, М. Юнгман та інші.³⁹

Громадянські сили стали ключовим чинником у Чехословаччині, що руйнував тоталітарну систему. Вони ефективно використовували різноманітні агітаційні акції, зокрема міжнародні, для дискредитації режиму. Якщо до середини 1989 року виступи проти існуючого режиму мали здебільшого моральний характер і фактично не несли реальної загрози для державного устрою, то наступні події та їхня зростаюча послідовність і масовість свідчили про рішучість громадян Чехії та Словаччини відмовитися від тоталітаризму.

Однак правлячі кола обрали силові методи протидії опозиційно налаштованим студентам та інтелігенції. Знаковим моментом у розвитку подій осені 1989 р. став розгін 15-тисячної студентської демонстрації в Празі

---

³⁹ Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття. К.: Генеза, 2005. 814 с.

17 листопада. Ця подія стала детонатором вибуху загального невдоволення в країні, яке вже неможливо було зупинити. 19 листопада у Празі був створений «Громадянський форум» (ГФ), а у Братиславі – організація «Громадськість проти насилля» (ГПН). 26 листопада у Празі було оприлюднено програму ГФ під назвою «Чого ми хочемо?», у якій зазначалося, що країна перебуває у глибокій політичній, економічній та духовній кризі, а існуючий суспільний устрій виявився неефективним.

На пленумі ЦК КПЧ 24 листопада все партійне керівництво на чолі з М. Якешом подало у відставку, а партію очолив К. Урбанек. У короткий термін усі державні та громадські структури, на які спирався режим, дистанціювалися від своїх учорашніх патронів. На захист влади виступив лише генералітет армії та лідери профспілок. 24 депутати від КПЧ добровільно склали повноваження, а звільнені місця отримали представники ГФ і ГПН.⁴⁰

Можна підсумувати, що після Другої світової війни Чехословаччина опинилась під контролем Комуністичної партії, що призвело до глибоких соціально-економічних та культурних деформацій. Відчуження громадян від влади, погіршення економічної ситуації та нерівність у рівні життя спричинили зростання опозиційних настроїв серед інтелігенції та загального населення. Консервативне керівництво КПЧ, нездатне адаптуватися до нових викликів, зрештою поступилося місцем більш ліберальним лідерам на чолі з Александром Дубчеком, що в результаті призвело до реформ та демократизації, відомої як «Празька весна» 1968 року. Проте консервативна верхівка залишилася доволі впливовою, що зрештою призвело до вторгнення військ Варшавського договору та тимчасового придушення реформ.

---

⁴⁰ Журба М. Громадсько-політичні організації Чехословаччини у контексті боротьби за вибір моделі суспільного поступу (40-80-і рр. ХХ ст.). *Вісник аграрної історії*. 2015. № 11-12. С. 198–212. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18242/Zhurba.pdf?sequence=1>.

РОЗДІЛ 3

ПРАЗЬКА ВЕСНА: МІЖНАРОДНИЙ РЕЗОНАНС ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

3.1. Особливості ставлення та підтримки населення Чехословаччини до реформ «Празької весни».

Боротьба за демократизацію чехословацького суспільства особливо посилилася у весняні місяці 1968 року, через що ці події називають Празькою весною. У той самий рік прогресивні сили здійснили спробу докорінно перебудувати політичну систему. Необхідно взяти до уваги, що в ряді опублікованих праць події 1968 року у Чехословаччині оцінюються з погляду тоталітарних підходів. Наприклад, у книзі «До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців» стверджується, що «підтримана ззовні імперіалістичною реакцією контрреволюція хотіла в ЧССР захопити владу», а тому, мовляв, Радянський Союз та інші соціалістичні країни з метою врятувати цю країну від загрози «змушені були піти на крайні заходи, включаючи введення збройних сил на її територію».⁴¹

Документи та численні факти підтверджують, що виникнення Празької весни було закономірним явищем. У 60-ті роки ХХ ст. Чехословацька Республіка, яка в період між Першою та Другою світовими війнами була однією з розвинутих європейських країн, в умовах тоталітаризму зазнала кризових явищ у галузі економіки та погіршення соціального становища населення. На країну негативно впливала командно-адміністративна система, порушувалися демократичні принципи в державному управлінні.

Для Чехословаччини було характерне виникнення опору існуючій системі, який чинили представники Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) та прогресивна інтелігентська еліта. З метою демократизації країни та її виходу з кризових явищ вони ініціювали проведення реформ, здійснення яких

---

⁴¹ До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців. Випуск перший. Прес-група Радянських журналістів. К., 1968. С. 3–9.

вважали можливим шляхом «поліпшення» та «оновлення» соціалізму. Реформатори спиралися на підтримку широких верств населення, без участі якого Празька весна не здійснилася б.

Безпосередньо ця історична подія була започаткована рішенням січневого пленуму ЦК КПЧ (1968 р.) про звільнення з посади першого секретаря ЦК КПЧ Антоніна Новотного. Новим лідером КПЧ пленум обрав Александра Дубчека, який до цього очолював словацьких комуністів.⁴²

Керівники СРСР і країн «народної демократії» вбачали в чехословацьких подіях загрозу для соціалізму та вжили заходів для її усунення. На початку березня 1968 року, під час закритої зустрічі перших секретарів правлячих партій шести країн Варшавського договору в Софії, було намагання переконати Александра Дубчека і президію ЦК КПЧ відмовитися від своїх політичних намірів. 23 березня в Дрездені відбулася зустріч керівників партій і урядів БНР, НДР, ПНР, СРСР, УНР і ЧССР, де обговорювалися питання економічного співробітництва. Проте за ініціативою радянського керівництва учасники зустрічі переключилися на обговорення внутрішньополітичної ситуації в ЧССР, критикуючи чехословацьке керівництво за відсутність контролю над пресою, радіо та телебаченням, масові зміни у партійних і державних кадрах, послаблення впливу на армію і підрив основ зовнішньої політики ЧССР.⁴³

Затиснута в рамках ортодоксального марксизму і партійної догми, радянська славістика навряд чи могла надати об'єктивну оцінку суспільно-політичного розвитку Чехословаччини кінця 1960-х — початку 1970-х років. Через монополію ідеологізованого класово-марксистського підходу, роботи радянських дослідників зосереджувалися переважно на критиці «правого опортунізму», «ревізіонізму» та «антисоціалістичних і антирадянських сил»

---

⁴² Федорчак П., Федорчак Т. Празька весна: передумови, міжнародний резонанс та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету*. 2012. Вип. 22. С. 76–82. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Ist_2012_22_10.pdf.

⁴³ Коротка історія Чехії і Словаччини / за ред. проф. П. С. Федорчака. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 170 с.

періоду «суспільно-політичної кризи 1968–1969 років», висвітлюючи процес «будівництва розвиненого соціалістичного суспільства в ЧССР». Збірники документальних матеріалів, політико-пропагандистська література та окремі «агітки» з історії Чехословаччини були пронизані духом боротьби з «контрреволюцією» та пропагандою успішної реалізації рішень XIV з'їзду КПЧ.

З огляду на об'єктивні причини, проблема «Празької весни» розглядалася суто з класових і партійних позицій, а події наступних двох десятиліть позбавлялися неупереджених оцінок. Українські дослідники, як правило, намагалися уникати теми «Празької весни» і фокусувалися на братерському співробітництві між СРСР і ЧССР на рівні регіонів, міст, трудових колективів і масових організацій. Більшість авторів керувалися тезою, що «співробітництво КПРС і КПЧ є вирішальним фактором зміцнення братерського союзу і дружби наших держав і народів».⁴⁴

Реакція партійного керівництва СРСР, зокрема Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва, на розвиток подій у Чехословаччині була досить млявою і відзначалася певною поступливістю, оскільки існували сподівання на поступки з боку Александра Дубчека. Владислав Гомулка охарактеризував цю позицію як «політику цілування» та постійно надсилав телеграми, закликаючи Дубчека до усвідомлення ситуації та припинення реформ. Інакше, за його словами, Брежнєв може ввести війська в Чехословаччину.⁴⁵ Попри таку реакцію Генерального секретаря, ставлення інших партійних керівників радянських республік та країн Організації Варшавського Договору можна описати словами українського композитора Анатолія Кос-Анатольського: «... так звана

---

⁴⁴ На магістралях дружби і братерства: участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1960–1970). Київ: Наукова думка, 1974. С. 73.

⁴⁵ Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена политбюро ЦК КПСС. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013616>

«демократія», за яку виступають деякі чехословаки, фактично перетворилася на анархію, і цю ситуацію використовують ворожі соціалізму сили». ⁴⁶

Під час розгортання «Празької весни» 1968 року рух за федералізацію Чехословаччини досяг свого апогею. На словацькому боці підтримка цього руху була широко розповсюджена серед прихильників врегулювання чесько-словацьких відносин на основі принципу рівноправності. Хоча ініціатива у вирішенні основних питань державного і правового устрою ЧССР виходила не від політиків, а від словацької інтелігенції, саме безкомпромісна позиція Словацької національної ради та Комуністичної партії Словаччини (доказом чого є документи, що зберігаються у фондах Словацького національного архіву в Братиславі) дозволила досягти прийняття закону про федерацію ЧССР вже в жовтні 1968 року. ⁴⁷

Історики зазначають, що за перші чотири місяці після вторгнення радянських військ в Чехословаччину було вбито 108 цивільних осіб, чехів і словаків. Багато з них загинули під колесами радянських танків і вантажівок.

До 1969 року, коли кордони були закриті, близько 100 тисяч людей втекли з країни, і ще багато виїхали до падіння комунізму в 1989 році. Ті, хто залишився, опинилися перед важким вибором: відмовитися від опозиції до радянської окупації і прийняти «нормалізацію» суспільства, або ж втратити роботу, кар'єру та можливість навчати своїх дітей в університетах. Тисячі доль були зруйновані через складні моральні рішення, які довелося приймати. Багато людей шукали своєрідне внутрішнє заслання, займаючись походами в гори або проводячи вихідні у сільській місцевості, де могли втекти від пригніченого стану чехословацького суспільства 1970-х років.

---

⁴⁶ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Прага-68: вигляд з танка окупанта. *ТСН*. 28 червня 2012. URL: <https://tsn.ua/analitika/praga-68-viglyad-z-tank-a-okupanta.html>.

⁴⁷ Шніцер І. Рух за федералізацію Чехословаччини під час «Празької весни» 1968 р. в документах словацького національного архіву. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. Вип. 28. С. 180–184. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuust_2012_28_25.pdf.

Александр Дубчек, якого доставили до Москви у кайданках, повернувся морально зламаним. Його коротко призначили послом у Туреччині, а згодом виключили з партії і перевели працювати дрібним чиновником у лісовому господарстві в Словаччині.⁴⁸

Отже, реформи «Празької весни» отримали значну підтримку серед населення Чехословаччини, яке прагнуло до демократизації та лібералізації суспільства. Активна підтримка з боку чехів і словаків свідчила про глибоке бажання змінити авторитарний режим на більш відкритий та реальний для людей. Проте після вторгнення радянських військ та подальших репресій, багато громадян опинилися перед важким вибором: або прийняти новий режим, або втратити соціальні та професійні можливості. Внаслідок цього тисячі людей залишили країну, а ті, хто залишився, часто знаходили способи уникнути гнітючої реальності через внутрішнє заслання. Зокрема, еміграція та внутрішня ізоляція стали основними формами спротиву для тих, хто залишився.

3.2. Міжнародна суспільна та політична реакція на події у Чехословаччині.

На початку 1968 року Александр Дубчек став першим секретарем ЦК КП Чехословаччини. Під його керівництвом розроблено програму реформ, що передбачала побудову «соціалізму з людським обличчям», включаючи гарантування демократичних свобод та терпимість до приватної ініціативи, що можна було охарактеризувати як «ринковий соціалізм». Програма отримала підтримку населення, що проявилось у знятті ідеологічних обмежень на медіа та активізації суспільних дискусій. Навесні 1968 року ці події були названі «Празькою весною». Першочергово союзники по ОВД підтримували нове чехословацьке керівництво, але з часом їх ставлення змінилося. На початку березня 1968 року на зустрічі в Софії, керівники держав ОВД висловлювали підтримку реформам, але також намагалися попередити про небезпеку

---

⁴⁸ Кемерон Р. Тривога та амнезія: як у Чехії згадують радянське вторгнення 1968 року. *BBC Україна*. 21 серпня 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45256203>.

«неправильного» реформування, зокрема, запобігти зближенню Дубчека з Ніколаєм Чаушеску, який на зустріч не був запрошений через своє ставлення до обговорення внутрішніх проблем Чехословаччини.⁴⁹

Паралельно з реформами в Чехословаччині, в країнах Варшавського договору зростала недовіра та підозра. Особливо це стосувалося Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Польської Народної Республіки (ПНР), Німецької Демократичної Республіки (НДР), Народної Республіки Болгарії (НРБ) та Угорської Народної Республіки (УНР). 23 березня в Дрездені відбулася зустріч керівників партій та урядів шести соціалістичних країн, де розпочалася критика реформ в Чехословаччині. Незважаючи на спроби чехословацького лідера переконати союзників у контролі над ситуацією, його твердження були відхилені, і його позиція піддалася жорсткій критиці. У цьому контексті держави-сателіти СРСР діяли згідно з курсом КПРС, що відповідало їхньому статусу, за винятком Румунії.⁵⁰

Найбільш різкою та прямолінійною була позиція уряду Німецької Демократичної Республіки (НДР). Вальтер Ульбріхт підкреслював, що кожна комуністична партія має право самостійно визначати свою позицію, але наголошував, що Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ) не є єдиною в світі. Він зазначав, що розвиток подій в одній соціалістичній країні і рішення її партії можуть мати наслідки для інших країн і впливати на ситуацію в Європі загалом. Ульбріхт також застерігав, що імперіалізм, як спільний ворог, не дрімає.

---

⁴⁹ Віруцька С. Міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2011. Вип. 17. С. 359–368. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoai_2011_17_33.pdf.

⁵⁰ Віруцька С. Міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2011. Вип. 17. С. 359–368. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoai_2011_17_33.pdf.

Основне питання, яке хвилювало Ульбріхта, полягало в тому, як події в Чехословаччині вплинуть на монопольну владу Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), оскільки вже в березні 1968 року керівництво Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЄПН) констатувало, що реформи в Празі ведуть до «контрреволюції». Після публікації платформи «200 слів», яка була розцінена як контрреволюційна, Ульбріхт заявив, що керівництво КПЧ не здатне вирішити ситуацію, оскільки справа не обмежується лише чехословацьким питанням. Він вважав, що це частина великої міжнародної сутички, де противник вже активно використовує психологічну війну. За його оцінкою, контрреволюційні сили, що спираються на платформу «200 слів», активно підривають армію та інші державні органи, і ці виступи є частиною стратегії американського та західнонімецького імперіалізму за гегемонію в Європі.⁵¹

Основою для формування позиції Центрального комітету Соціалістичної єдиної партії Німеччини (ЦК СЄПН) щодо подій у Чехословаччині стала березнева доповідь посла НДР у Чехословаччині, П. Флоріна. Дипломат зазначив, що посилюється «активність опозиційних сил», яка набирає «контрреволюційного характеру». Він вказував на вимоги «боротьби з консерватизмом» і «безмежної демократії», які включають відставку президента республіки, міністра національної оборони, керівника профспілок та інших високопосадовців. Окрім того, зростає вимога реабілітації всіх осіб, яких було усунуто раніше. Флорін також повідомив, що центральні засоби масової інформації, такі як преса, телебачення та радіомовлення, а також деякі журнали опинилися під контролем ворожих сил, які домоглися скасування цензури.⁵²

---

⁵¹ Стенограмма совещания в Варшаве руководителей ЦК БКП, ЦКВСРП, ЦК КПСС, ЦК ПОРП и ЦК СЕПГ. 14-15 июля 1968 г. Варшава. №28. «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы. 2010. С. 109–154.

⁵² Стенограмма совещания в Варшаве руководителей ЦК БКП, ЦКВСРП, ЦК КПСС, ЦК ПОРП и ЦК СЕПГ. 14-15 июля 1968 г. Варшава. №28. «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы. 2010. С. 109–154.

Що стосується східнонімецької інтелігенції, то ідеали «Празької весни», що передбачали можливість поєднання соціалізму з демократією та громадянськими правами, викликали в них великі сподівання. 1968 рік був, за словами Р. Хавамана, роком «великих надій і гірких розчарувань». Для нього «Празька весна» стала революцією зверху, останнім варіантом перемоги «кращих комуністів над сталіністами». Однак східнонімецьке населення недооцінювало головний внесок «Празької весни» у можливий розвиток демократичного соціалізму. Вони сприймали події в Чехословаччині як спробу «вийти з компанії, яка вже не вважалася життєздатною», як зазначив історик і дисидент І.-С. Ковальчук.⁵³

Звіт про вторгнення в Чехословаччину спричинив в НДР безпрецедентну хвилю опору з боку активних громадських кіл. Східнонімецькі інтелектуали лівого спрямування охарактеризували дії як «зраду світової революції», а Л. Вольфганг, автор книги «Революція пожирає своїх дітей», підкреслив, що розбіжність між політикою Чехословаччини і СЄПН була максимальною. 21 листопада 1968 року органи безпеки в Східній Німеччині зафіксували понад дві тисячі випадків «недружнього єднання», що включало написи на будинках, листівки та листи підтримки чехословацькому населенню. Відбулося більше сімдесяти спроб організації протестних демонстрацій, які були швидко придушені службами безпеки, а активних учасників чекало ув'язнення. Проте деякі німецькі солдати висловлювали протилежну позицію, стверджуючи, що втручання було «допомогою чехословацькому народу», і висловлювали гордість за це.⁵⁴

У перші місяці «Празької весни» в Болгарії спостерігалася інформаційна тиша. Тільки обмежене коло осіб, які мали доступ до внутрішньопартійної інформації, було поінформоване про політичні зміни в Чехословаччині. Переломним моментом став липень 1968 року, коли в болгарських ЗМІ

---

⁵³ Vilímek, T. Pražské jaro a jeho reflexe v NDR. *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro: Sborník mezinárodní konferenci*. Praha, 2009. S. 49–55.

⁵⁴ Belda, J., Benčík, A., Pecka, J. Podíl NDR na intervenci proti Československu v roce 1968. Praha, 1995. 415 s.

почалася відкрита кампанія критики «повзучої контрреволюції» в Чехословаччині. В опублікованих матеріалах акцентувалася увага на зміцненні ролі партії у ЧССР, підтримці Радянського Союзу та інших країн, зміцненні соціалістичної співдружності Варшавського договору, а також на економічній співпраці з соцтабором. Таким чином, інтерпретація чехословацьких подій 1968 року в болгарських ЗМІ спочатку полягала в переконанні суспільства у небезпечності реформ у Чехословаччині, а пізніше, з наближенням введення військ ОВД, у необхідності «допомоги братньому народу» для захисту від «контрреволюції» і загрози західних сил. Болгарські ЗМІ в цей період були вірними рупорами офіційної радянської позиції.

Спроби демократизації в Чехословаччині мали подвійний вплив на болгарське суспільство. З одного боку, вони спровокували зростання активності інтелігенції, яка започаткувала новий журнал і створила дискусійний клуб. З іншого боку, вони поставили перед вибором державну верхівку і самого Т. Живкова, який поєднував посади віце-президента країни і першого секретаря ЦК БКП: або слідувати чехословацьким економічним і політичним реформам, або залишитися на обережній позиції, щоб уникнути негативних наслідків цих реформ. В кінцевому підсумку Т. Живков вирішив згорнути всі реформи в Болгарії, оскільки ситуація в Чехословаччині виглядала як значна загроза для системи загалом.

У 1960-х роках найбільш активною опозиційною частиною суспільства в Болгарії була інтелігенція. Вона позитивно оцінила процеси в Чехословаччині, що виглядали більш послідовними в порівнянні з болгарськими: економічні реформи, засновані на ринкових механізмах, значна свобода ЗМІ та активність національної інтелігенції. Прагнучи закріпити свої позиції, керівництво Болгарії в середині 1960-х років зменшило тотальний контроль над

суспільством, що стало прагненням «верхів» знайти підтримку серед інтелігенції у посиленні процесу лібералізації в країні.⁵⁵

Документи чітко свідчать про те, що події 1968 року в Чехословаччині і в Україні сприймалися неоднозначно. Обґрунтування введення військ до Чехословаччини викликало сумнів у колах української наукової і творчої інтелігенції, серед студентської молоді, робітників, селянства та духівництва. Ці групи вважали, що тиск на Чехословаччину суперечить принципам демократії та порушує права і свободи людини.⁵⁶

Події 1968 року в Чехословаччині справили значний вплив на розвиток українського національного правозахисного руху. Ідеї, які виникли в контексті «Працької весни», відкрили нові перспективи для можливих реальних змін у тоталітарній системі. Це призвело до появи різноманітних форм протесту – від відкритого засудження окупації Чехословаччини до поширення листівок, прокламацій і проведення інших акцій протесту.

«Працька весна» стала важливим явищем у суспільно-політичному житті Європи другої половини ХХ століття, однією з найсерйозніших політичних криз у соціалістичному таборі. Ці події вплинули на подальшу зовнішню і внутрішню політику СРСР та діяльність радянських репресивних структур. Ідеї «Працької весни» сприяли зародженню антиавторитарних ідей, які знайшли своє практичне втілення у 80-х роках ХХ століття, і врешті-решт призвели до зміни суспільного устрою в СРСР і країнах Східної Європи.⁵⁷

---

⁵⁵ Віруцька С. Вплив чехословацьких подій 1968 року на суспільні настрої країн Центральної та Південно-Східної Європи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 70–83. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4bd1ee05-d4fe-400e-9d0f-58e823b82bc7>.

⁵⁶ Дмитрук В.І. Україна не мовчала: Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині. Київ, 2004. 314 с.

⁵⁷ Дмитрук В. Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 84–105. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Mzu_2018_27_7.

Можна зробити висновок, що міжнародна суспільна та політична реакція на події в Чехословаччині 1968 року була різко неоднозначною. З одного боку, західні країни та міжнародні правозахисні організації засудили вторгнення радянських військ як порушення суверенітету та прав людини. З іншого боку, соціалістичні країни та прокомуністичні режими підтримали радянську інтервенцію, виправдовуючи її необхідністю збереження соціалістичного ладу та запобігання контрреволюції. Події в Чехословаччині сприяли зростанню антикомуністичних настроїв на Заході і подальшому посиленню критики радянського блоку. В Україні та інших країнах соцтабору реакція включала як підтримку, так і протест проти радянської політики, що продемонструвало широкий спектр суспільних настроїв. В результаті події в Чехословаччині мали довгостроковий вплив на міжнародні відносини і політичні процеси в Східній Європі.

3.3. Операція «Дунай» як запобіжний захід СРСР з метою припинення реформ Празької весни.

В ніч із 20 на 21 серпня 1968 року війська СРСР, Польщі, Угорщини, Болгарії та Німецької Демократичної Республіки розпочали вторгнення в Чехословаччину, щоб припинити демократичні реформи Комуністичної партії Чехословаччини та повернути країну до радянського варіанту «реального соціалізму». Таким чином, СРСР демонстрував своє право примушувати Східну Європу підтримувати комуністичний режим і підкорятися йому, а також своє право діяти як арбітр, коли цей режим опиняється під загрозою.⁵⁸

Керівники СРСР почали активно діяти для припинення реформаторських процесів у ЧССР. На зустрічі у Варшаві 14–15 липня 1968 року, де були присутні керівники БНР, НДР, ПНР, СРСР та УНР, Л. Брежнев заявив про відступ ЧССР від соціалістичної співдружності і підтримку будь-якої допомоги народу країни з урахуванням колективної відповідальності за долю соціалізму в

---

⁵⁸ Шаповал Ю. Петро Шелест. Харків: Фоліо, 2013. 127 с

кожній країні. Усвідомивши ускладнення ситуації в ЧССР, лідери НДР, ПНР і НРБ висловили можливість виходу з Варшавського договору та вступу до НАТО. Перше висловлення пропозиції щодо воєнного вирішення кризи в ЧССР також звучало на цій зустрічі. У направленому листі до ЦК КПЧ учасники зустрічі пропонували рішуче виступити проти «антиімперіалістичних сил», придушити політичні партії, спрямовані проти «соціалізму», та відновити цензуру щодо засобів масової інформації.⁵⁹

Керівництво КПЧ відкинуло спробу втручання у внутрішні справи ЧССР та підтвердило готовність здійснити «Програму дій КПЧ». 17 липня 1968 року Пленум ЦК КПК підтримав діяльність делегації КПК на Варшавській зустрічі та визначив напрям подальших дій щодо ЧССР, підсумок якого зводився до твердження: «соціалістичну Чехословаччину не віддамо». З 19 до 22 липня в Політбюро ЦК КПК пророблялися «крайні заходи» щодо ЧССР, включаючи введення військ ОВД на її територію та зміни в політичному керівництві країни. Лідери СРСР також прагнули до політичного вирішення проблеми в ЧССР. З 29 липня до 1 серпня 1968 року у Чієрні-над-Тисою відбулася зустріч членів Політбюро ЦК КПК і Президії ЦК КПЧ, під час якої радянські керівники вимагали відновлення старої системи в ЧССР та зобов'язалися вивести війська та припинити проти неї напади в пресі. Члени президії ЦК КПЧ обіцяли зберегти статус КПЧ, контролювати засоби масової інформації, розпустити соціал-демократичну партію та припинити діяльність окремих політичних клубів, підтвердили свою лояльність до СРСР та ОВД, але підсумковий документ був підписаний лише після виходу останніх військових з'єднань з ЧССР, де наголошувалася колективна відповідальність соціалістичних країн щодо захисту соціалізму.

Радянське керівництво схвалило пропозиції щодо введення військ як превентивного заходу під час визнання неможливості досягнення своєї мети

---

⁵⁹ Коротка історія Чехії і Словаччини / за ред. проф. П. С. Федорчака. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 170 с.

політичними шляхами. 16–17 серпня відбулось це рішення, що свідчить про перехід до військового втручання в ЧССР.⁶⁰

На думку вищого партійного керівництва Радянського Союзу на чолі з Леонідом Брежнєвим, на серпень ця можливість була вичерпана, особливо після зустрічі на кордоні Чієрна-над-Тісоу. Як вважав Леонід Брежнєв, чехословацький лідер Александр Дубчек не виконав зобов'язань перед Радянським Союзом: поставити на місце ті опозиційні сили, які критикували соціалістичний лад.

Занепокоєння через те, що в Чехословаччині починають будувати «соціалізм з людським обличчям», у Радянському Союзі спостерігається від березня 1968 року. Саме тоді дуже ретельно почали відслідковувати усе те, що відбувалося в чехословацькому суспільстві. В УРСР навіть партійні функціонери обласного рівня прагнули це використати для своїх особистих питань і проблем.⁶¹

Зростання антирадянських настроїв у Чехословаччині, з точки зору лідерів СРСР, загрожувало військовій безпеці соціалістичного блоку. До 1968 року ЧССР залишалася єдиною країною Організації Варшавського договору без радянських військових баз, але Москва відводила їй стратегічне значення у разі можливого протистояння з країнами НАТО.

Згідно зі звітами американського ЦРУ, у разі війни з НАТО саме чехословацька армія мала сформувати перший ешелон атаки країн Варшавського пакту на південні землі Західної Німеччини (ФРН) – Баварію і Баден-Вюртемберг. «Скорочення радянських сухопутних військ на початку 1960-х років тільки збільшило значення чехословацької армії у військовому

---

⁶⁰ Mlynář Z. Mráz přichází z Kremli. 2018. 280 s.

⁶¹ Шурхало Д. Вторгнення до Чехословаччини і Україна. КДБ УРСР нарахував 1182 антирадянські випадки – історик. *Радіо Свобода*. 21 серпня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/istorychna-svoboda-soviet-invasion-czechoslovakia-1968/29439570.html>.

плануванні СРСР і країн Варшавського договору», – зазначається в огляді ЦРУ про причини операції «Дунай» в 1968 році.⁶²

Радянське керівництво побоювалося, що у разі проведення чеськими комуністами незалежної від Москви внутрішньої політики СРСР втратить контроль над Чехословаччиною. Подібний поворот подій загрожував розколом східноєвропейського соціалістичного блоку як у політичному, так і військово-стратегічному плані.

Документи про ті події і сьогодні зберігаються під грифом «таємно». Вони були утаємничені тодішньою владою на 75 років до 2043 року. Сьогодні це трактується неоднозначно, але факт залишається фактом – звичайні солдати, виконуючи присягу, а не з власної волі потрапили у вир подій, де на них на кожному кроці чатувала невідомість і небезпека. Адже населення Чехословаччини справедливо вважало їх окупантами.⁶³

Лібералізація у Чехословаччині викликала незадоволення комуністичних лідерів у сусідніх країнах. У Кремлі боялися, що це призведе до ослаблення військової могутності Варшавського договору (оборонний пакт між країнами соцтабору), адже кордони ЧССР межували з Західною Німеччиною, яка була членом НАТО.

Уночі 21 серпня 1968 року війська країн Варшавського договору розпочали вторгнення у братню республіку. 300 тисяч солдат і 7 тисяч танків приїхали боротися з «контрреволюцією». Так почалася операція «Дунай» (Дод. Г) – єдина ненавчальна військова акція Варшавського договору. Вона була проведена показово і ефективно. Радянська армія показала високі навички.

---

⁶² Загибель Празької весни. 10 важливих фактів про вторгнення радянських військ до Чехословаччини. *New Voice*. 21 серпня 2021. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/vvedennya-viysk-do-chehoslovachchini-golovni-fakti-pro-radyanske-vtorgnennya-video-foto-2489610.html>.

⁶³ Орехович О. Стежками пам'яті: операція «Дунай» – окупація Чехословаччини. Товариство «Чернігівське земляцтво». 21 серпня 2018. URL: <https://chz.org.ua/stezhkamy-pamyati-operatsiya-dunaj-okupatsiya-chehoslovachchyny/>.

Дубчека арештували, але покарати не наважилися. Наступного року його зняли з посади – через так звані «Хокейні бунти», викликані перемогою чехословацьких спортсменів над радянською збірною на чемпіонаті світу. До влади в КПРС прийшли «яструби», які стали закручувати гайки. «Празьку революцію» було переможено.

І ця перемога стала початком кінця, в першу чергу у сфері іміджу СРСР. З прекрасної країни світлих людей, які перемогли нацизм і запустили людину в космос, Союз знову став тюрмою народів. Європейські «ліві» остаточно відвернулися від Сходу, зосередившись на власних проблемах. Подальше просування «пролетарської революції» у світ, яке тривало з 1917 року, зупинилося.

Операція «Дунай» була для СРСР наймасштабнішою військовою кампанією з часів Другої світової війни. І вона стала кінцем для Радянського Союзу. У Кремлі більше не говорили про жодні реформи. Почався тривалий період «застою» – бюрократичний апарат костенів, процвітала корупція, замість реальних дій з'явилася практика ритуальних промов і відписок. Спроби останнього лідера КПРС Горбачова щось змінити були запізними.⁶⁴

З військової точки зору, операція «Дунай» швидко досягла своїх завдань, але політичні цілі виявилися менш успішними. Вранці 21 серпня 1968 року радянські десантники на чолі з А. Індрою арештували лідерів «Празької весни» – А. Дубчека, О. Черника, Й. Смирновського, Ф. Крігеля та І. Шпачека – і незабаром вивезли їх за межі країни. Проте це не дозволило кремлівським ставленикам встановити контроль над Чехословаччиною, і вони опинилися в політичній ізоляції через співпрацю з СРСР. Як попереджав один з ідеологів «Празької весни» О. Шик, окупація посилила антирадянські настрої серед чехословацького народу і завдала шкоди Радянському Союзу. Дійсно, чехословаки масово протестували проти інтервенції країн Варшавського договору, поширюючи нелегальні газети та листівки з вимогою виведення

---

⁶⁴ 1968 рік. Вторгнення радянських військ у Чехословаччину. ФОТО. *Історична правда*. 21 серпня 2013. URL: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/08/21/134804/>.

іноземних військ, і в Братиславі відбувалися численні акції протесту, включаючи заплановану антирадянську демонстрацію 23 серпня.⁶⁵

Окупація Чехословаччини військами країн Варшавського договору в серпні 1968 року призупинила процес федералізації країни. Хоча операція «Дунай» швидко досягла своїх військових цілей, Радянський Союз зазнав політичної поразки, не змігши передати владу прокремлівським політикам. Різка негативна реакція влади та суспільства на присутність іноземних військ та результати Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ змусили СРСР змінити свої плани і розпочати переговори з чехословацькою владою в Москві. Під час цих переговорів радянське керівництво використало прагнення словаків до рівноправності і пообіцяло підтримку в питанні майбутнього державного устрою. У результаті, Г. Гусак, що представляв словацьку сторону, змінює свою позицію і стає прихильником Л. Брежнєва. Він не лише перешкодив підтримці рішення Надзвичайного XIV з'їзду КПЧ на словацькому з'їзді в Братиславі, але й активно сприяв «нормалізації» суспільно-політичного становища в Чехословаччині восени 1968 року. Режим «нормалізації» розпочав поступовий демонтаж досягнень «Празької весни», включаючи чистки в КПЧ і державних структурах та нові політичні процеси. Єдиним значним продовженням реформ 1968 року залишився процес федералізації Чехословаччини, який завершився 27 жовтня 1968 року ухваленням Національними зборами закону про Чехословацьку федерацію.⁶⁶

Отже, операція «Дунай», розпочата у серпні 1968 року, була радянським запобіжним заходом, спрямованим на зупинку реформ «Празької весни» в Чехословаччині. Радянський Союз, відчуваючи загрозу від демократичних змін, що загрожували його контролю над Східною Європою, використав військову

---

⁶⁵ Dalekopis dokumentujúci odpor občianskej verejnosti proti okupantom, 22. Augusta 1968, Pučík, 1999. Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky. S. 162.

⁶⁶ Шніцер І. Вплив словацького фактора на серпневі події 1968 р. в Чехословаччині. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2023. Вип. 2 (49). С. 88–94. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/290510/285559>.

інтервенцію для відновлення «реального соціалізму». Операція досягла успіху в тактичному плані, швидко зупинивши політичні реформи, але виявилася провальною з політичної точки зору, оскільки не змогла встановити контроль над чехословацькою політичною ситуацією. Натомість військова інтервенція викликала значний опір з боку чехословацького населення і спровокувала негативну міжнародну реакцію. Тому, незважаючи на військову перемогу, СРСР зіткнувся з новими проблемами, пов'язаними з антирадянськими настроями та міжнародною критикою.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ТЕМИ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 11 КЛАСІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

4.1. Особливості сучасної системи історичної освіти: аналіз навчально-методичного комплексу із всесвітньої історії 11 класу.

Сучасна шкільна освіта перебуває на етапі реформування відповідно до Концепції Нової української школи, яке розпочалося з початкових класів, а з вересня 2022 року охопила і учнів 5-х класів загальноосвітніх закладів відповідно до нового Державного стандарту базової освіти.

Основною метою шкільної освіти є соціалізація особистості, що включає навчання і виховання підрастаючого покоління шляхом впровадження і розвитку системи цінностей, характерних для суспільства. Система цінностей суспільства є складною і багатовекторною.⁶⁷

Сьогодні Україна переживає найбільші випробування за весь період незалежності. Повномасштабна війна, розпочата Російською Федерацією 24 лютого 2022 року, націлена на підрив української державності і має виразні ознаки геноциду українського народу. Важливим аспектом для економічного і соціального розвитку держави, консолідації нації та формування патріотизму є національна ідея. Вона визначає уявлення громадян про оптимальні дії, що сприяють їхньому благу та благу нації в цілому.⁶⁸

---

⁶⁷ Бирка М. Основні концепти і проблеми сучасної шкільної освіти. *Гуманітарний корпус*. 2022. Вип. 44. С. 122–124. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37032/gum_44_%20%20.pdf?sequence=1#page=122.

⁶⁸ Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст). Київ, 2014. 48 с. URL: <https://www.ippo.if.ua/predmety/vrobota/media/files/Nacionalna%20ideya%20%D0%B2%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf>.

Роль історії як науки та навчального предмета в суспільстві є надзвичайно важливою. Одним з основних завдань шкільної історичної освіти в Україні є надання об'єктивного та всебічного погляду на історію країни, зокрема на історію російсько-українських відносин, які мають складне і багатогранне минуле, що допоможе учням зрозуміти корені російсько-української війни, подолати стереотипи та зберегти об'єктивність у оцінці подій. За словами Тетяни Осташко, під час воєнної агресії з боку Москви історія України стає важливим інтелектуальним та ідеологічним інструментом. Дослідниця підкреслює, що історія та українська мова роблять нашу країну унікальною, і тому «ми повинні використовувати нашу багатющу історичну спадщину, щоб розповісти світу про свої перемоги та поразки, а для себе зробити висновки з власних помилок».⁶⁹

Перед системою освіти сьогодні стоїть важливе завдання – формування особистісного потенціалу для реалізації національної ідеї. Значну роль у цьому процесі відіграє шкільна історична освіта. Навчання історії не лише сприяє досягненню загальної мети середньої освіти, яка полягає у розвитку і соціалізації учнів, але й активно формує їхню національну самосвідомість.⁷⁰

Шкільна практика підтверджує, що історія не може бути фрагментарною або розмитою, враховуючи її важливість для інтелектуального і морального розвитку особистості, а також для формування самоусвідомлення і громадянської самореалізації.⁷¹

Формування шкільного історичного нарративу неможливе без чітко розроблених програм, які служать основою для створення підручників і навчально-методичних матеріалів. З 2005 року українські програми з історії

---

⁶⁹ Петренко-Цеунова О. Чому історія — на часі? Пояснюють науковці. *Український тиждень*. 19 липня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poiasniuiut-naukovtsi/>.

⁷⁰ Постовий П. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження. *Вісник АПН України*. 2005. №1 (46). С. 21.

⁷¹ Шевченко А., Камаралі С. Навчання історії та проблема гуманізації освіти. *Педагогічні науки: історія, теорія, інноваційні технології*. 2021. № 1 (105). С. 79–91. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/1-2021%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf#page=79>.

включають не тільки традиційну пояснювальну записку, але й структуровані частини: змістову (історичний контент) та діяльнісну (державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів), що створює науково-методичну базу для написання відповідної навчальної літератури.

Програми з історії України 2022 року є чинним освітнім документом, який визначає концептуальні основи формування змісту шкільної історичної освіти, а також інструменти для дослідження і переосмислення минулого. Програми відрізняються перспективністю, оскільки вони містять методологію відбору навчального матеріалу для майбутніх модельних програм і підручників для 7–11 класів.

Важливою особливістю пояснювальної записки Програм 2022 є її ґрунтовність у порівнянні з попередньою версією 2019 року, яка акцентувалася на науково-методичних аспектах. Програми 2022 містять комплекс завдань, що конкретизують мету шкільної історичної освіти та шляхи її реалізації, а також пріоритети, на основі яких будується історичний матеріал. Окрему увагу в програмі приділено російсько-українській війні. Крім того, програми містять додаток, що включає перелік обов'язкових дат і історико-культурних пам'яток.⁷²

У навчальній програмі з історії України для 11-го класу розширено просторові контексти української історії, включивши осмислення світових історичних сюжетів з української перспективи, таких як національне державотворення в Білорусі, країнах Балтії та Закавказзі. Окрему увагу приділено сучасній російсько-українській війні, зокрема її історичним кореням. Запроваджено нові поняття та терміни, які є актуальними для розуміння сучасності, наприклад, «доктрина «русского міра» і «рашизм».⁷³

---

⁷² Малієнко Ю., Гурська О. Оновлені програми з історії України 2022: наративи, концепти, перспективи підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 29. С. 125–136. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/657/673>.

⁷³ Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

Навчальна програма з всесвітньої історії для 6-11 класів складається з Пояснювальної записки, розділів із очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності учнів та змісту навчального матеріалу, що служить основою для досягнення цих результатів. Очікувані результати навчання орієнтовані на формування відповідних компетентностей і відображаються через знання, розуміння та уміння, що відповідають знанневому, смислового та діяльнісному компонентам. Ціннісний аспект не описується окремо для кожного розділу, оскільки він інтегрований у ключових компетентностях та розкривається через знання, розуміння і уміння в межах усіх розділів програми.

Зміст кожного розділу програми містить перелік історичних сюжетів без поділу на окремі заняття. Вчителі можуть самостійно визначати назву теми, кількість і перелік питань до кожного уроку, залежно від організації навчального процесу, пізнавальних можливостей учнів, класу та індивідуального підходу. До кожної теми надаються орієнтовні завдання для практичних і творчих робіт, а також рекомендований (але не вичерпний) перелік історичних подій, об'єктів і джерел для організації навчальної роботи. Вчителі можуть використовувати й інші джерела та завдання, дотримуючись загальної спрямованості програми відповідно до компетентнісного підходу.⁷⁴

Тема реформування комуністичного режиму у Чехословаччині (1968-1969 рр.) розкрита у Розділі 3 «Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси», зокрема, у параграфі «Спроби модернізації суспільно-політичного устрою та радянська/советська інтервенція в Чехословаччину». Методика вивчення означеної теми передбачає використання документів, аналізу історичних джерел та вивчення контексту суспільно-політичних процесів того часу. Учні зможуть навчитися критично оцінювати різні точки зору на трансформаційні процеси, розуміти вплив зовнішніх сил на

---

⁷⁴ Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

внутрішню політику, а також аналізувати наслідки політичних змін для подальшого розвитку Чехословаччини.

Серед підручників з всесвітньої історії для 11 класу варто виокремити посібники авторства І. Щупака, П. Полянського, О. Гісема та О. Мартинюка. Розглянемо структуру та спосіб подання навчального матеріалу у цих підручниках.

У підручнику з всесвітньої історії для 11 класу авторства І. Щупака⁷⁵ особлива увага приділена використанню візуалізаційних елементів: фотографій, карт та графіків, що суттєво підвищує наочність і зрозумілість матеріалу. Візуальні компоненти допомагають учням краще орієнтуватися в історичних подіях, просторових та хронологічних аспектах, а також глибше усвідомити сутність описуваних процесів.

Важливою рисою підручника є виокремлення ключових розділів у спеціально виділені рубрики, що полегшують сприйняття інформації та її засвоєння. Рубрика «Подробиці» надає детальні роз'яснення історичних термінів та понять, що допомагає учням краще розуміти специфіку та значення важливих історичних концепцій. Рубрика «Важливі дати» включає хронологію подій, що дозволяє учням бачити ключові моменти у хронологічному порядку та легко відстежувати розвиток подій і їхні причини та наслідки. Рубрика «Свідчать документи» містить витяги з історичних джерел, які ілюструють різні аспекти теми, забезпечуючи можливість ознайомитися з первинними джерелами інформації, розвивати навички критичного аналізу та глибше занурюватися у досліджуване історичне середовище.

Підручник з всесвітньої історії для 11 класу П. Полянського⁷⁶ відрізняється активним використанням інноваційних технологій, що значно

---

⁷⁵ Щупак І. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : УОБЦ «Оріон», 2019. 256 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/11-klas/5-vseshvnyia-storya-11-klas/vseshvnyia-storya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-11-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti--shchupak--ya/>.

⁷⁶ Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Грамота, 2019. 256 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa>

підвищує його ефективність як навчального інструменту. Однією з ключових особливостей є використання QR-кодів, які дозволяють учням швидко отримати доступ до відеосюжетів, що ілюструють і доповнюють вивчений матеріал. Відеоролики допомагають краще зрозуміти та запам'ятати складні історичні концепції та події через візуалізацію та динамічне подання інформації. Окрім того, підручник містить витяги з історичних джерел і нормативних документів, що супроводжуються інтернет-посиланнями на повні тексти, що дає можливість учням ознайомлюватися з первинними джерелами та документами та сприяє розвитку навичок самостійного дослідження і критичного аналізу.

Важливою рисою змістового наповнення підручника є значна кількість графіків та схем. Візуальні елементи допомагають учням структурувати та систематизувати складну і обширну інформацію, що полегшує її сприйняття і засвоєння. Графіки та схеми надають чітке візуальне уявлення про хронологічні лінії, взаємозв'язки між подіями, а також статистичні дані та процеси, що робить матеріал більш зрозумілим і доступним для сприйняття.

Однією з основних особливостей підручника з всесвітньої історії для 11 класу авторства О. Гісема та О. Мартинюка⁷⁷ є використання QR-кодів, які дозволяють учням швидко отримувати доступ до додаткових мультимедійних матеріалів, таких як відео та інтерактивні презентації, що доповнюють основний текст і забезпечують глибше розуміння теми. Також у підручнику широко застосовуються лінії та графіки часу, що полегшують візуалізацію хронології історичних подій і їх взаємозв'язків. Графічні елементи допомагають учням краще орієнтуватися в конкретному історичному періоді та розуміти, як події розвивалися протягом часу.

---

data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas-2019/05-vsesvitnya-istoriya-11-klas/gramota-vsesvit-history-11kl-sait.pdf

⁷⁷ Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 224 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas-2019/05-vsesvitnya-istoriya-11-klas/vsesvitnia-istoriia-riven-standartu-pidruchnyk-dlia-11-klasu-zzso-o-v-gisem-o-o-martyniuk.pdf>.

Термінологічний словник є ще однією важливою складовою підручника. Він містить пояснення історичних термінів і понять, що забезпечує чітке розуміння спеціалізованої термінології та знижує ризик непорозумінь у процесі навчання.

Отож, аналіз навчально-методичного комплексу з всесвітньої історії для 11 класу виявив його ключову роль у формуванні всебічного розуміння глобальних процесів і подій. Сучасна програма повинна інтегрувати основні віхи світової історії із зосередженням уваги на глобальних тенденціях та їх впливі на сучасний світ, забезпечуючи розвиток критичного мислення і громадянської свідомості учнів. Важливим є оцінювання того, як навчальні матеріали – від підручників до додаткових ресурсів – підтримують ці цілі та відповідність освітнім стандартам. А тому ефективність навчально-методичного комплексу визначається його здатністю включати різноманітні елементи методики навчання всесвітньої історії, представлення ключових історичних подій та процесів, а також забезпеченням інтегрованого підходу до навчання. Навчально-методичний комплекс має на меті не лише передачу знань, але й розвиток навичок аналізу та критичного осмислення, що є необхідним для сучасного освітнього середовища.

4.2. Рекомендації щодо розробки методичних матеріалів під час вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» на уроках всесвітньої історії у 11 класі ЗЗСО.

Вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» є важливою складовою курсу всесвітньої історії у 11 класі загальноосвітніх закладів середньої освіти. Ця тема охоплює значний історичний період, відомий як «Празька весна», який характеризувався спробами реформування соціалістичної системи та подальшою радянською інтервенцією. Методичні рекомендації щодо розробки навчально-методичних матеріалів мають на меті надати вчителям інструменти для ефективного викладання цієї складної теми, що включає аналіз політичних, соціальних та

культурних змін в Чехословаччині, а також розуміння міжнародного виміру подій. Важливо забезпечити учнів не лише фактологічними знаннями, але й сприяти розвитку критичного мислення, вмінню аналізувати історичні джерела та формувати власну оцінку історичних подій. Розглянемо кілька методів, які можна успішно застосовувати при вивченні досліджуваної теми.

Серед широкого розмаїття методів та прийомів, які можна успішно застосовувати на уроках історії, найбільш цікавим є метод інтерактивного навчання, що дає змогу учням навчитись працювати в групах, дискутувати та обговорювати досліджувані проблеми.

Урок із використанням інтерактивних технологій спонукає учня застосовувати весь свій багаж навичок і знань, при цьому вивчати нову інформацію, розширювати світогляд, і, найважливіше, змушує опанувати цілим комплексом важливих умінь. Таких як: вміння працювати з новим матеріалом самостійно, вміння слухати і розуміти думку інших, бути толерантним. Особливо яскраво це проявляється на уроках історії. Дуже важливо, щоб процес навчання історії будувався не тільки на запам'ятовуванні дат і важливих подій, а на яскравому та цікавому процесі, де кожен момент в історії ніби проживаєш сам. Основними складовими інтерактивних уроків є інтерактивні вправи та завдання, які виконуються учнями.

Відмінність інтерактивних вправ та завдань від традиційних полягає в тому, що при їх виконанні учні не лише закріплюють здобуті знання, а, скоріше, активно засвоюють новий матеріал. Завдання спрямовані на самостійне вивчення інформації, що сприяє розвитку сильної особистості⁷⁸.

Основною особливістю та відмінністю інтерактивного навчання від традиційного є те, що нові знання не подаються учням у готовому вигляді;

---

⁷⁸ Клименко Н., Маринченко Г. Сучасна практична реалізація інтерактивного навчання на уроках історії. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти (частина II): матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 9-10 листопада 2020 року.* Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 31–33. URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2020/10-11.11.2020/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202.pdf#page=32>.

натомість, учень самостійно має їх здобути. Значення надається не лише результатам, а й процесу міркувань, який сприяє формуванню критичного мислення. Інтерактивні методи навчання підсилюють процес засвоєння, розуміння та творчого використання знань при вирішенні практичних завдань. Ефективність забезпечується через більше активне залучення учнів до процесу не лише отримання інформації, а й використання її. Регулярне використання інтерактивних методів навчання дозволяє учням продуктивно оволодівати інформацією, розвивати навички самостійного мислення і встановлювати довірчі стосунки з вчителем, сприяючи вільному обміну думками та відсутності страху вираження власної думки⁷⁹.

Метод інтерактивного навчання на уроках історії під час вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» можна використовувати для активного залучення учнів до процесу пізнання. Використання групових дискусій допоможе учням обговорити причини та наслідки Празької весни, аналізуючи різні точки зору. Рольові ігри можуть бути корисними для відтворення історичних подій, де учні можуть зіграти ролі політичних лідерів, журналістів чи громадських діячів того часу. Використання візуальних матеріалів, наприклад, фотографій, карт та відеофрагментів, сприятиме кращому розумінню контексту подій. Інтерактивні завдання, як-от аналіз документів та створення хронологічних схем, допоможуть учням розвинути навички критичного мислення. Використання QR-кодів з посиланнями на додаткові ресурси дозволить учням поглибити свої знання за допомогою мультимедійних матеріалів.

Ще одним цікавим методом, який можна застосовувати при вивченні означеної теми, є метод проєктного навчання.

---

⁷⁹ Цапук О. Інтерактивні методи навчання на уроках історії. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 19 трав. 2023 р.) / Міжнар. економ.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне : МEGУ, 2023. С. 179–183. URL: <http://dSPACE.megu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3977>.

Використання вчителем методу проектів у навчальному процесі дозволяє учням самостійно пройти всі етапи ретельного дослідження обраної теми, сприяючи при цьому активізації їх пошукових, аналітичних та творчих навичок. З педагогічної практики випливає, що це важливо для розвитку продуктивності сучасної історичної освіти. Сучасні учні часто надто рано перестають самостійно мислити та аналізувати, оскільки їм здається легше запитати когось за допомогою, аніж самостійно розглядати та аналізувати різні шляхи розв'язання поставлених перед ними завдань чи проблем. Метод проектів стимулює учнів до самостійного мислення та аналізу, надаючи їм можливість вирішувати завдання та проблеми шляхом власного обдумування та аналізу всіх доступних варіантів⁸⁰.

Робота за технологією проектного навчання відбувається на високому рівні складності, оскільки вона передбачає дидактичну інтеграцію навчальних дисциплін за принципом компенсаторності (отримання нових науково-теоретичних знань), технологічності (розширення спектра професійно-практичних умінь та навичок), інноваційної практичності (освоєння нового та ефективного досвіду) та творчості (розвиток творчого потенціалу всіх учасників освітнього процесу).

У порівнянні з більшістю загальновідомих методик навчання, які потребують лише наявності традиційних компонентів навчального процесу, таких як учитель, учень (група учнів) та навчальний матеріал для засвоєння, технологічно-проектне навчання ставить інші вимоги. Прагматична за своєю суттю, ця методика вимагає не лише аналізу, дослідження та пошуку шляхів і засобів розв'язання проблеми, але й практичної реалізації одержаних результатів у конкретній сфері діяльності. Таким чином, ключовою умовою успішного проектування є усвідомлення учнем, який бере участь у проекті,

---

⁸⁰ Яценко Ю. Особливості застосування проектних технологій на уроках історії. *Теорія і методика навчання суспільних дисциплін*: науково-педагогічний журнал. 2017. Вип. 5. С. 83–87. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/5547/1/Yatsenko.pdf>.

перспективності обраного виду діяльності та його здатність аргументовано доводити свою точку зору під час підсумкових дискусій чи презентацій⁸¹.

Технологія проектного навчання представляє собою альтернативу традиційній системі уроків. Під час реалізації проектних завдань учні навчаються планувати свою роботу, передбачаючи її результати; використовувати різноманітні джерела інформації; аналізувати та порівнювати факти; аргументувати власні думки; приймати рішення; встановлювати соціальні контакти, розподіляти обов'язки, взаємодіяти; створювати реальний «кінцевий продукт»; представляти результати перед аудиторією; оцінювати свою діяльність та діяльність партнерів. Проектна діяльність передбачає спільну роботу вчителя і учня, де обидві сторони мають рівний статус.⁸²

Метод проектів під час вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» можна використовувати для глибшого залучення учнів у процес навчання та розвитку їхніх дослідницьких навичок. Учні можуть об'єднуватися в групи та працювати над створенням проектів, присвячених різним етапам «Празької весни», зокрема, причинам, перебігу подій, ключовим фігурам, міжнародній реакції та наслідкам. Кожна група може представити свої знахідки у вигляді мультимедійної презентації, відео, інтерактивної хронології або стендового виставкового проекту. Використання проектного методу стимулює учнів до самостійного пошуку інформації, критичного аналізу історичних джерел та розвитку навичок співпраці. Проектна діяльність дозволяє учням застосовувати отримані знання на практиці, формує вміння презентувати свої дослідження та аргументувати власні висновки.

---

⁸¹ Ігнатенко Н. Теоретичні основи застосування технології проектного навчання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 403–406. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13532/1/Ignatenko_1.pdf.

⁸² Мелешенко Т., Ухаль В. Проектна технологія навчання на уроках громадянської освіти. *Наукові праці історичного факультету НПУ ім. М. Драгоманова*. 2013. С. 675–688. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/16489>

Безсумнівно, що досить перспективним є також використання методу візуалізації навчального матеріалу на уроках історії. За допомогою різноманітних методів та прийомів в аналізі та візуалізації знань навчання стає більш керованим, інструменталізованим та орієнтованим на проектні моделі, що дозволяє прогнозувати стійкі та передбачувані результати навчання.

Головною метою використання візуалізації в навчанні є підтримка логічних операцій на всіх етапах навчальної діяльності, особливо при виконанні аналітичних завдань, таких як аналіз, синтез, порівняння, пошук зв'язків та відношень, систематизація та узагальнення⁸³.

Використання візуалізації навчальної інформації призводить до інтенсифікації процесу навчання і сприяє активізації навчальної та пізнавальної діяльності, а також до формування і розвитку критичного та візуального мислення.

Засоби візуалізації можна класифікувати на основі їх психологічних властивостей. Деякі засоби активізують пізнавальні механізми, як от, сприйняття, пам'ять, мислення та уяву. Інші сприяють розвитку психічних функцій: підсилення мотивації, організація уваги, розвиток спостережливості та естетичного сприйняття. Також існують засоби візуалізації, які сприяють активізації когнітивних функцій, включаючи формування уявлень, понять, інформаційного моделювання та ін⁸⁴.

Використання візуалізації на уроках історії під час вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» може значно підвищити ефективність навчання та зацікавленість учнів. Історичні фотографії, які ілюструють ключові моменти Празької весни: масові демонстрації, обговорення реформ або вторгнення радянських військ, допоможуть учням краще зрозуміти події. Карти, що показують розташування

---

⁸³ Бабич О. Візуалізація інформації в процесі навчання. *Фізико-математична освіта*. 2013. № 1 (5). С. 167–170. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/2361/1/Babych.pdf>.

⁸⁴ Безуглий Д. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта*. 2015. № 1 (7). С. 15–20. URL: http://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/fmo/Zbirnyk_FMO_7_2015.pdf#page=15.

Чехословаччини та рух військ Варшавського договору, сприятимуть кращому розумінню геополітичного виміру досліджуваного періоду. Графіки та діаграми можуть візуалізувати економічні і соціальні зміни, що відбулися під час реформ. Інтерактивні хронології, створені за допомогою презентацій або спеціальних програм, допоможуть учням простежити розвиток подій у часовій послідовності.

Отже, розробка методичних матеріалів для вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» повинна враховувати інтеграцію різних методів навчання для покращення розуміння учнями складних історичних подій. Важливо включати до навчальних занять візуальні матеріали, наприклад, фотографії, карти, та графіки, що ілюструють ключові моменти періоду. Метод проєктів може бути корисним для поглибленого дослідження подій Празької весни, сприяючи розвитку критичного мислення та аналітичних навичок у школярів. Використання інтерактивних методів, як-от групові обговорення та рольові ігри, допоможе учням зануритися в конкретний історичний період і оцінити різні точки зору на одну подію. Крім того, забезпечення доступу до першоджерел і документів дозволить учням самостійно аналізувати події та формувати власні висновки.

Як практичну реалізацію вивчення досліджуваної теми, нами було підготовлено план-конспект уроку на тему «Спроби модернізації суспільно-політичного устрою та радянська/советська інтервенція в Чехословаччину» (Дод. Д).

ВИСНОВКИ

Історіографія теми реформування комуністичного режиму в Чехословаччині демонструє значний прогрес у розумінні цього важливого історичного періоду. Аналіз досліджень свідчить, що «Празька весна» була закономірним наслідком глибоких соціально-економічних і політичних криз, що накопичилися в Чехословацькій Республіці. Підходи до аналізу цього періоду стали більш комплексними та різноманітними, визнаючи важливість як внутрішніх реформаторських ініціатив, так і зовнішніх факторів, зокрема радянського втручання. Сучасні дослідження зосереджують увагу на внутрішньому прагненні чехословацького суспільства до демократизації та проблемах, які виникли через радянське втручання. Останні наукові роботи також підкреслюють значення аналізу соціальних та економічних наслідків реформ для розуміння їхнього впливу на подальший розвиток Чехословаччини.

Серед зарубіжних вчених варто виокремити Ж. Белди та А. Бенчика, Ф. Еммерта, К. Каплан, М. Лондока, а серед вітчизняних дослідників вирізняються наукові доробки С. Віруцької, І. Вовканича, І. Десятничук, В. Дмитрука, М. Журби. Загалом, дослідження підтверджують складність і багатогранність подій цього періоду, що потребує глибокого і всебічного аналізу.

Дослідження джерельної бази реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років показує її різноманітність. Це і актові документи, джерела особового походження, періодична преса, фото-кінодокументи. Оцінка навчально-методичних матеріалів, як-от підручники з всесвітньої історії для 11 класу, демонструє різноманітність підходів до викладання теми, що допомагає формувати глибоке розуміння історичних процесів у студентів. Таким чином, комплексний підхід до аналізу джерел забезпечує всебічне розуміння як самого історичного періоду, так і методології навчання цієї теми в загальноосвітніх школах.

При дослідженні реформування комуністичного режиму в Чехословаччині 1968-1969 років використано системний, аналітико-синтетичний та історичний методи. Ці методи забезпечили глибоке розуміння реформ і їхнього впливу на розвиток Чехословаччини.

У 1960-х роках Чехословаччина зіткнулася з численними економічними та соціальними труднощами, які призвели до істотних змін у суспільстві та політиці. Економічна стагнація, спричинена централізованим плануванням і низькою продуктивністю, поглибила незадоволення серед робітничого класу та інтелігенції. Соціальна нерівність та обмеження громадянських свобод стали основою для критики комуністичного режиму. «Працька весна» 1968 р. стала важливою подією, що відображали проблеми комуністичної влади і спроби реформувати економіку та політичну систему.

Александр Дубчек є однією з найпарадоксальніших постатей ХХ століття, очоливши Чехословаччину в період соціальних і політичних змін. Він зумів провести реформи, що суттєво зменшили цензуру і розширили політичні свободи в Чехословаччині. Короткий термін його перебування на посаді першого секретаря ЦК КПЧ відзначився спробами реформування соціально-політичної системи і надання більшої автономії Словаччині. Однак ці ініціативи призвели до конфлікту з Москвою, що зрештою спричинило військове вторгнення країн Варшавського договору. Після двадцятирічного періоду забуття та ізоляції А. Дубчек повернувся на політичну арену, але помер через кілька місяців, залишивши помітний слід в історії Чехословаччини та світу.

Після Другої світової війни Чехословаччина потрапила під контроль Комуністичної партії, що спричинило суттєві соціально-економічні та культурні зміни. Відчуження громадян від влади, погіршення економічної ситуації та нерівність у рівні життя призвели до зростання опозиційних настроїв серед інтелігенції та загального населення. Консервативне керівництво КПЧ, яке не змогло адаптуватися до нових викликів, зрештою було замінене на ліберальних лідерів на чолі з Александром Дубчеком, які провели реформи і

демократизацію, відомі як «Працька весна» 1968 року. Однак консервативна верхівка залишалася досить впливовою, що врешті-решт спричинило вторгнення військ Варшавського договору і тимчасове придушення реформ.

Реформи «Працької весни» здобули значну підтримку серед населення Чехословаччини, яке прагнуло демократизації та лібералізації суспільства. Активна підтримка з боку чехів і словаків свідчила про їхнє глибоке бажання змінити авторитарний режим на більш відкритий та реалістичний. Однак після вторгнення радянських військ і подальших репресій багато громадян опинилися перед складним вибором: або прийняти новий режим, або втратити соціальні та професійні можливості.

Міжнародна суспільна та політична реакція на події в Чехословаччині 1968 р. була вкрай неоднозначною. Західні країни та міжнародні правозахисні організації засудили вторгнення радянських військ як грубе порушення суверенітету та прав людини. Натомість соціалістичні країни та прокомуністичні режими підтримали радянську інтервенцію, обґрунтовуючи її необхідністю збереження соціалістичного порядку та запобігання контрреволюції. Події в Чехословаччині стали каталізатором зростання антикомуністичних настроїв на Заході та посилення критики радянського блоку. Ці події мали довгостроковий вплив на міжнародні відносини та політичні процеси в Центрально-Східній Європі.

Операція «Дунай», що розпочалася в серпні 1968 р., була кроком, спрямованим на припинення реформ «Працької весни» в Чехословаччині. Радянський Союз, вбачаючи у демократичних змінах загрозу для свого контролю над Східною Європою, вдався до військової інтервенції для відновлення «реального соціалізму». Тактично операція була успішною, оскільки швидко зупинила політичні реформи, але глобально вона виявилася провальною, адже не змогла відновити контроль над чехословацьким суспільством. Натомість військова інтервенція спричинила значний опір серед чехословацького населення і викликала негативну реакцію міжнародного

співтовариства. Таким чином, попри військову перемогу, СРСР зіткнувся з новими проблемами.

Сучасна система історичної освіти в 11 класі вирізняється інтегрованим підходом, який спрямований на розширення просторових контекстів і осмислення світової та української історії. Однією з ключових інновацій є включення тем, що стосуються сучасних подій, зокрема російсько-української війни та її історичних коренів. Інноваційний підхід до навчання історії сприяє розвитку критичного мислення, патріотизму та об'єктивного розуміння історії у школярів. Ці зміни мають велике значення, оскільки вони формують цілісну картину історичних процесів та їх вплив на сучасність, що допомагає учням усвідомити роль історії у формуванні національної ідентичності та громадянської свідомості.

Аналіз навчально-методичного комплексу з всесвітньої історії для 11 класу підкреслює його ключову роль у формуванні всебічного розуміння глобальних процесів і подій. Сучасна програма повинна інтегрувати основні віхи світової історії, зосереджуючи увагу на глобальних тенденціях і їхньому впливі на сучасний світ, що забезпечить розвиток критичного мислення та громадянської свідомості учнів. Ефективність навчально-методичного комплексу визначається його здатністю включати різноманітні методики навчання всесвітньої історії, презентувати ключові історичні події та процеси, а також забезпечувати інтегрований підхід до навчання.

Розробка методичних матеріалів для вивчення теми «Реформування комуністичного режиму в Чехословаччині (1968-1969 роки)» повинна включати різноманітні навчальні підходи для глибшого розуміння складних історичних подій. Зокрема, важливо використовувати візуальні матеріали, як-от фотографії, карти та графіки, які ілюструють ключові моменти періоду. Метод проєктів може бути ефективним для детального дослідження Празької весни, сприяючи розвитку критичного мислення і аналітичних навичок учнів. Інтерактивні методи, наприклад, групові обговорення та рольові ігри, допоможуть учням краще зануритися в історичний контекст і розглянути різні

точки зору на події. Надання доступу до першоджерел і документів дозволить учням самостійно аналізувати події і формувати власні висновки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1968 рік. Вторгнення радянських військ у Чехословаччину. ФОТО. *Історична правда*. 21 серпня 2013. URL: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/08/21/134804/>.
2. Бабич О. Візуалізація інформації в процесі навчання. *Фізико-математична освіта*. 2013. № 1 (5). С. 167–170. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/2361/1/Babych.pdf>.
3. Безуглий Д. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта*. 2015. № 1 (7). С. 15–20. URL: http://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/fmo/Zbirnyk_FMO_7_2015.pdf#page=15.
4. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст). Київ, 2014. 48 с. URL: <https://www.ippo.if.ua/predmety/vrobota/media/files/Nacionalna%20ideya%20%D0%B2%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf>.
5. Бирка М. Основні концепти і проблеми сучасної шкільної освіти. *Гуманітарний корпус*. 2022. Вип. 44. С. 122–124. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37032/gum_44_%20%20.pdf?sequence=1#page=122.
6. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 142 с. URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/648>.

7. В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Прага-68: вигляд з танка окупанта. *ТСН*. 28 червня 2012. URL: <https://tsn.ua/analitika/praga-68-viglyad-z-tank-a-okupanta.html>.

8. Віллоубі Я., Каневський Д. Незабутня «Празька весна». *DW*. 5 січня 2018. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0-%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D1%83%D0%B2-%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80-%D0%B4%D1%83%D0%B1%D1%87%D0%B5%D0%BA/a-42030877>.

9. Віруцька С. Вплив чехословацьких подій 1968 року на суспільні настрої країн Центральної та Південно-Східної Європи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 70–83. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4bd1ee05-d4fe-400e-9d0f-58e823b82bc7>.

10. Віруцька С. Міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2011. Вип. 17. С. 359–368. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoai_2011_17_33.pdf.

11. Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 роках. Нарис історії перехідного періоду / Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, Видавництво В. Падяка, 2000. 249 с.

12. Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 224 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas->

2019/05-vsesvitnya-istoriya-11-klas/vsesvitnia-istoriia-riven-standartu-pidruchnyk-dlia-11-klasu-zzso-o-v-gisem-o-o-martyniuk.pdf.

13. Десятничук І. Особливості реформування політичної системи Чехословаччини наприкінці 60-х рр. XX ст.: теорія та практика. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2012. Вип. 23. С. 454–466. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2012_23_46.pdf.

14. Дмитрук В. Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 84–105. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Mzu_2018_27_7.

15. Дмитрук В.І. Україна не мовчала: Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині. Київ, 2004. 314 с.

16. До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців. Випуск перший. Прес-група Радянських журналістів. Київ, 1968. 175 с.

17. Журба М. Громадсько-політичні організації Чехословаччини у контексті боротьби за вибір моделі суспільного поступу (40-80-і рр. XX ст.). *Вісник аграрної історії*. 2015. № 11-12. С. 198–212. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18242/Zhurba.pdf?sequence=1>

18. Загибель Празької весни. 10 важливих фактів про вторгнення радянських військ до Чехословаччини. *New Voice*. 21 серпня 2021. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/vvedennya-viysk-do-chehoslovachchini-golovni-fakti-pro-radyanske-vtorgnennya-video-foto-2489610.html>.

19. Зацерковний В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

20. Ігнатенко Н. Теоретичні основи застосування технології проектного навчання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 403–406. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13532/1/Ignatenko_1.pdf.
21. Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (1943–1993 рр.). Київ : Хрещатик, 1993. 269 с.
22. Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
23. Кемерон Р. Тривога та амнезія: як у Чехії згадують радянське вторгнення 1968 року. *BBC Україна*. 21 серпня 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45256203>.
24. Клименко Н., Маринченко Г. Сучасна практична реалізація інтерактивного навчання на уроках історії. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти (частина II)*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 9-10 листопада 2020 року. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 31–33. URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2020/10-11.11.2020/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202.pdf#page=32>.
25. Коротка історія Чехії і Словаччини / за ред. проф. П. С. Федорчака. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 170 с.
26. Малієнко Ю., Гурська О. Оновлені програми з історії України 2022: наративи, концепти, перспективи підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 29. С. 125–136. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/657/673>.
27. Мелещенко Т., Ухаль В. Проектна технологія навчання на уроках громадянської освіти. *Наукові праці історичного факультету НПУ ім. М. Драгоманова*. 2013. С. 675–688. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/16489>

28. Мокрик Р. Александер Дубчек: усміхнена людина зі Словаччини. Історична правда. 22 серпня 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/08/22/157996/>.

29. На магістралях дружби і братерства: участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1960–1970) . Ред. кол. І. М. Мельникова, І. М, Кулинич, П. С, Сохань. Київ: Наукова думка, 1974. 320 с.

30. Орехович О. Стежками пам'яті: операція «Дунай» – окупація Чехословаччини. Товариство «Чернігівське земляцтво». 21 серпня 2018. URL: <https://chz.org.ua/stezhkamy-pamyati-operatsiya-dunaj-okupatsiya-chehoslovachchynu/>.

31. Петренко-Цеунова О. Чому історія — на часі? Пояснюють науковці. *Український тиждень*. 19 липня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poiasniuiut-naukovtsi/>.

32. Підлуцький О. Александер Дубчек: партійний функціонер, який спробував дати соціалізму людське обличчя. *Дзеркало тижня*. 25 квітня 2008. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/aleksander_dubchek__partiyniy_funktsioner,_yakiy_sprobuvav_dati_sotsializmu_lyudske_oblichchya.html.

33. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2019. 256 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas-2019/05-vsesvitnya-istoriya-11-klas/gramota-vsesvit-history-11kl-sait.pdf>

34. Постовий П. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*. 2005. №1 (46). С. 19-24.

35. Приходько В. О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нового курсу внутрішньої та зовнішньої політики країни. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1999. 96 с.

36. Стенограмма совещания в Варшаве руководителей ЦК БКП, ЦКВСРП, ЦК КПСС, ЦК ПОРП и ЦК СЕПГ.14-15 июля 1968 г. Варшава. №28. «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы. 2010. С. 109–154.

37. Субот О. Процес трансформації державно-партійного апарату Чехословаччини у 1953 – 1968 рр. та участь у ньому А. Новотного. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 27. С. 176–182. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2016_27_43.pdf.

38. Федорчак П., Федорчак Т. Празька весна: передумови, міжнародний резонанс та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету*. 2012. Вип. 22. С. 76–82. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Ist_2012_22_10.pdf.

39. Фімштейн Ю. Ковток свободи перед задухою. Як чехи пережили радянський тоталітаризм. *Радіо Свобода*. 6 січня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28959429.html>.

40. Цапук О. Інтерактивні методи навчання на уроках історії. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 19 трав. 2023 р.) / Міжнар. економ.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне : МEGУ, 2023. С. 179–183. URL: <http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3977>.*

41. Червяченко В. Чехословаччина напередодні «Працької весни» 1968 р. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи: Матеріали Х Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 28 квітня 2023 р.) / редкол.: В. М, Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. Суми: Сумський державний університет, 2023. С. 116–121.*

42. Шаповал Ю. Петро Шелест. Харків: Фоліо, 2013. 127 с

43. Шевченко А., Камаралі С. Навчання історії та проблема гуманізації освіти. *Педагогічні науки: історія, теорія, інноваційні технології*. 2021. № 1 (105). С. 79–91. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/1-2021%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf#page=79>.

44. Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена политбюро ЦК КПСС. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013616>

45. Шніцер І. Вплив словацького фактора на серпневі події 1968 р. в Чехословаччині. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2023. Вип. 2 (49). С. 88–94. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/290510/285559>.

46. Шніцер І. Рух за федералізацію Чехословаччини під час «Празької весни» 1968 р. в документах словацького національного архіву. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. Вип. 28. С. 180–184. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuist_2012_28_25.pdf.

47. Шурхало Д. Вторгнення до Чехословаччини і Україна. КДБ УРСР нарахував 1182 антирадянські випадки – історик. *Радіо Свобода*. 21 серпня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/istorychna-svoboda-soviet-invasion-czechoslovakia-1968/29439570.html>.

48. Щупак І. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/11-klas/5-vsesvtnya-storya-11-klas/vsesvtnya-storya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-11-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti--shchupak--ya/>.

49. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття. Київ: Генеза, 2005. 814 с.

50. Яценко Ю. Особливості застосування проектних технологій на уроках історії. *Теорія і методика навчання суспільних дисциплін: науково-*

педагогічний журнал. 2017. Вип. 5. С. 83–87. URL:
<https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/5547/1/Yatsenko.pdf>.

51. Alexander Dubcek. Zivot a doba / Jan Uher. 1 vyd. Zilina: Oriens, 1999. 85 s.

52. Belda J., Benčík A., Pecka J. Podíl NDR na intervenci proti Československu v roce 1968. Praha, 1995. 415 s.

53. CIA Home. Library. Electronic Reading Room. Historical Collections. Czech Invasion. Intelligence Communications Estimates and Memos. Special Memorandum № 1-68-Czechoslovakia-a new direction. 12.01.68. URL:
<https://www.cia.gov/readingroom/docs/2009-09-01.pdf>.

54. Dalekopis dokumentujúci odpor občianskej verejnosti proti okupantom, 22. Augusta 1968. *Pučík, Rok 1968 a armada na Slovensku, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky*. 1999. S. 162.

55. Emmert F. Průvodce českými dějinami. Brno: Clio, 2012, 320 s.

56. José Ortega y Gasset The Revolt of the Masses. 1923. 192 p.

57. Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968. část III: Změny ve společnosti; část IV: Struktura moci. Brno: Doplněk, 2002. 428 s.

58. Kaplan K. Nekrvavá revoluce. Praha: Mladá Fronta 1993. 447 s.

59. Londák M. Zmena ekonomického systému v Československu a na Slovensku po februári 1948/ Miroslav Londák. Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského DrSc. Bratislava: Historicky ústav SAV, 2006. S. 115-130.

60. Los Angeles Times Interview: Alexander Dubcek: The Former Czech Leader Surveys Another «Prague Spring». 1992. August 09. Garrett White. URL:
<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-08-09-op-6367-story.html>

61. Mlynář Z. Mráz přichází z Kremlu. 2018. 280 s.

62. Popravení z politických důvodů souvisejících se změnou režimu v únoru 1948 – exponenti KSČ. URL:
<http://web.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/popraveni/popprav/popksc.xls>

63. Rudé právo. 1968. 19. VII. S. 4. URL:
<https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/7/19>

64. Vilímek, T. Pražské jaro a jeho reflexe v NDR. *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro*: Sborník mezinárodní konferenci. Praha, 2009. S. 49–55.

ДОДАТКИ

Додаток А

Празька весна 1968 року

Джерело: <https://commons.com.ua/en/prazka-vesna-ta-globalni-revoljutsij/>.

Александр Дубчек

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/08/22/157996/>

АНТОНІН НОВОТНИЙ

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/08/22/157996/>

Схема проведения операції «Дунай»

Джерело: <https://chz.org.ua/stezhkamy-pamyati-operatsiya-dunaj-okupatsiya-chehoslovachchyny/>.

Розробка уроку на тему

«Спроби модернізації суспільно-політичного устрою та радянська/советська інтервенція в Чехословаччину»

Тема. Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору.
Сталінська модель соціалізму у Чехословаччині і «Празька весна» 1968 р.

Урок 14. Спроби модернізації суспільно-політичного устрою та
радянська/советська інтервенція в Чехословаччину

Мета уроку:

1. **Навчальна:** навчити учнів розуміти ключові етапи модернізації суспільно-політичного устрою Чехословаччини в 1968-1969 роках і роль радянської інтервенції у цьому процесі.

2. **Розвивальна:** розвивати аналітичні навички учнів через дослідження причин та наслідків політичних реформ та військових дій, що вплинули на історію Чехословаччини.

3. **Виховна:** формувати в учнів розуміння важливості захисту політичних прав та свобод, а також вміння оцінювати вплив міжнародних чинників на внутрішню політику країн.

Тип уроку: повторення вивченого матеріалу.

Загальнодидактичні методи: використання інноваційних методів навчання, дискусії та дослідницька діяльність.

Обладнання: підручник Щупак І. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с.

Очікувані результати: у результаті вивчення цієї теми учні зможуть аналізувати причини і наслідки політичних реформ і радянського втручання, а також розуміти їхній вплив на розвиток Чехословаччини та міжнародні відносини. Вивчення теми також сприяє розвитку критичного мислення та розширенню знань про глобальні політичні процеси.

Понятійний апарат: Празька весна, КПЧ, операція «Дунай», країни Варшавського договору.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Привітання вчителя, перевірка всіх присутніх у класі. Гра «Емоджі»: вибір смайлика відповідно до настрою.

II. Актуалізація опорних знань учнів. Перевірка домашнього завдання

Обговорення.

Що ви знаєте про «Празьку весну»?

Чи знаєте ви, якими були передумови подій «Празької весни»?

III. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. «Празька весна» була коротким, але важливим періодом реформ у Чехословаччині, що розпочався в 1968 році під керівництвом Александра Дубчека. Це була спроба модернізувати комуністичний режим і забезпечити більше політичних свобод, проте радянське вторгнення в серпні 1968 року швидко поклало край цим змінам, демонструючи складність і суперечливість боротьби за демократизацію в умовах авторитарного контролю.

Учні записують у зошити тему і план уроку.

Гра «Проведи аналогію»

Вчитель пропонує учням порівняти події «Празької весни» та сучасну політичну ситуацію в Україні. На основі обговорення учні заповнюють таблицю «Спільне та відмінне у чехословацькому та українському спротиві: минуле та сучасність».

	Події «Празької весни»	Сучасна ситуація в Україні
Спільне		

Відмінне		

Питання для обговорення:

1. Які ще спільні риси ви знайшли при порівнянні подій у Чехословаччині 1968 р. та сучасних подій в Україні?
2. Як саме ви змогли пов'язати ці два періоди?
3. Які аналогії можна провести між інтервенцією Радянського Союзу та повномасштабним вторгненням РФ?

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Чехословаччина у 1960-і роки

Вчитель. У 1960-і роки Чехословаччина перебувала під контролем комуністичного режиму, що супроводжувалося соціально-економічними труднощами та політичною репресією. Цей період став важливим етапом для реформування суспільно-політичного устрою, який досяг кульмінації в «Празькій весні» 1968 року, коли спроби модернізації були зупинені радянським вторгненням.

Робота з підручником (пункт 3, с. 99-100).

Обговорення прочитаного:

1. Яку нову назву отримала Чехословаччина у результаті встановлення комуністичного режиму?
2. У січні 1968 року лідером партії обрали ...
3. Що саме справило вагоме враження на діяльність та світогляд А. Дубчека?

2. Події «Празької весни»

Вчитель. Празька весна 1968 року стала важливою віхою в історії Чехословаччини, коли під керівництвом Александра Дубчека розпочалася серія реформ, спрямованих на лібералізацію політичної системи та економіки, а

також на підвищення автономії Словаччини. Ці зміни включали ослаблення цензури, розширення політичних свобод та спроби демократизації суспільства. Однак ці реформи зустріли рішучу опозицію з боку радянського керівництва, що в результаті призвело до військової інтервенції Варшавського договору у серпні 1968 року і припинення реформ. Внаслідок цього Чехословаччина знову потрапила під жорсткий контроль комуністичної партії, а самі події Празької весни стали символом боротьби за свободу та демократичні зміни.

Дискусія на тему «Що стало перепоною на шляху чеського народу до реформування політичної системи Чехословаччини?»

Словникова робота:

Термін	Визначення
Празька весна	
КПЧ	
Операція «Дунай»	
Політика Александра Дубчека	

V. Закріплення й систематизація вивченого матеріалу

1. Назвіть основні причини початку «Празької весни».
2. Яка подія ознаменувала початок реформ у Чехословаччині?
3. Чому Чехії так і не вдалось реконструювати комуністичний режим?
4. Охарактеризуйте політику Александра Дубчека у порівнянні із його попередником, А. Новотним.

VI. Підсумки уроку.

Вчитель. Події «Празької весни» демонструють, як прагнення до демократичних змін та соціальної справедливості можуть зіткнутися з жорстким опором і зовнішніми втручаннями. Сьогодні ми бачимо, як ці історичні моменти формують наше розуміння боротьби за свободу і права людини. Сподіваюся, що вивчення цих подій допоможе вам краще зрозуміти

не тільки минуле, але й важливість боротьби за демократичні цінності в нашому сучасному світі.

Оцінювання учнів

VII. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал підручника (с. 99-102), виокремити ключові тези щодо наслідків «Празької весни» для країн Центрально-Східної Європи.